

**เอรกปัตตนาคราช (1):
ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับบาลี
และคัมภีร์อื่น ๆ**

**The Story of Erakapatta the Nāga King Part I:
A Comparative Study of Pāli context with
other Buddhist Scriptures**

**ชาคริต แหลมม่วง
Chakhrít LAEMMUANG**

นักศึกษานิพนธ์เอก ภาควิชาเอเชียใต้ศึกษา คณะภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง
Ph.D. Candidate, Department of South Asian Studies,
School of Foreign Languages, Peking University, China

ตอบรับบทความ (Received) : 31 พ.ค. 2563
รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 29 มิ.ย. 2563

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 16 มิ.ย. 2563
เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 14 ก.ค. 2563

เอรอกปัตตนาคราช (1):

ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างฉบับบาลีและคัมภีร์อื่น ๆ

ชาคริต แหล่มม่วง

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะแปลสรุปความเนื้อเรื่องเอรอกปัตตนาคราชใน 7 คัมภีร์คือ (1) อรรถกถาธรรมบทของเถรวาท (2) มหาวัสดุของโลโกตตรวาท (3) พระวินัยมหิศาสะกะ (4) พระวินัยธรรมคูปต์ (5) พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกวัสดุ (6) พุทธจริตสังครหะ (7) พระสูตรประมวลหลักสัมมาปฏิบัติภายใต้ร่มบุญ และพิจารณาเนื้อหาใน 6 คัมภีร์ต่างนิกาย (เล่มที่ 2-7) ที่เอื้อประโยชน์ให้เข้าใจบางประเด็นของเนื้อเรื่องนี้ในอรรถกถาธรรมบทได้ดียิ่งขึ้น

จากการศึกษาพบว่า เนื้อเรื่องแต่ละคัมภีร์มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกัน คัมภีร์ที่แสดงเนื้อหาไว้ค่อนข้างละเอียดคือ พระวินัยมหิศาสะกะ พระวินัยมูลสรวาสติวาท กษุทรกวัสดุ และพุทธจริตสังครหะ สำหรับเนื้อหาที่แตกต่างออกไปนี้ บางส่วนก็นับว่าเอื้อประโยชน์ให้เข้าใจรายละเอียดบางประเด็นในอรรถกถาธรรมบทได้มากขึ้น เช่น สาเหตุที่นาคราชปรารถนาจะได้พบพระพุทธเจ้า

ที่มาของคาถาปริศนาธรรม ช่วงเวลาในอนาคตที่นาคราชนี้จะได้
กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เป็นต้น นอกจากนี้ ผลการศึกษา ยังสนับสนุนว่า
เนื้อเรื่องนี้ในคัมภีร์เถรวาท แม้จะอยู่ในชั้นอรรถกถาแต่ก็มีความเก่าแก่
เทียบเท่าเนื้อหาพุทธประวัติในพระวินัยปิฎก

คำสำคัญ : เอรอกปัตตะ นาลกะ อุตตรมาณพ พุทธประวัติ อรรถกถา
ธรรมบท พระวินัย

The Story of Erakapatta the Nāga King

Part I: A Comparative Study of Pāli context with other Buddhist Scriptures

Chakhrit LAEMMUANG

Abstract

This article aims to concisely translate the story of Erakapatta the Nāga king in seven scriptures: (1) the *Dhammapada Commentary* (*Dhammapada-aṭṭhakathā*) of Theravāda; (2) the *Mahāvastu* of Lokottaravāda; (3) the *Vinaya* of Mahīśāsaka (Wufenlv); (4) the *Vinaya* of Dharmagupta (Sifenlv); (5) the *Vinayakṣudrakavastu* of Mūlasarvāstivāda (Genben shuoyiqieyoubu pinaiye zashi); (6) the *Buddhacaritasamgraha* (*Fobenxingji jing*); and (7) the *Collection of sūtra passages on correct practice that cover one with merit* (*Fugai zhengxing suoji jing*). The article also considers the content in the six non-Theravāda scriptures in order to gain more understanding of certain points in the *Dhammapada Commentary*.

It was found that each text has some different details of

the story. The scriptures that show quite elaborate content are the *Vinaya of Mahīśāsaka*, the *Vinayaḥṣudrakavastu* of *Mūla-sarvāstivāda*, and the *Buddhacaritasamgraha*. Some of these differential details are beneficial to a deep understanding of some points in the *Dhammapada Commentary*, such as the reason that the Nāga king wished to see the Lord Buddha, an origin of stanzas of questions, and a future time that the Nāga king could be reborn as a human being. Lastly, the result of the study supports that this story was recorded in the Theravāda commentary contemporaneously with the content of the Buddha's life in *Vinayapiṭaka*.

Keywords : Erakapatta/Elapatra, Nālaka/Nālada, Uttaramāṇava, Life of the Buddha, *Dhammapada Commentary*, *Vinaya*

บทนำ

เนื้อเรื่องเอรกดัตตนาคราชมีใจความหลักว่าด้วยนาคราชปาว
ประกาศคาถาถามปริศนาเพื่อเป็นอุบายสืบทราบว่พระพุทธเจ้าได้
อุบัติขึ้นหรือยัง เรื่องราวดังกล่าวมีปรากฏในคัมภีร์เหล่านี้ คือ

(1) อรรถกถาธรรมบท (*Dhammapada-aṭṭhakathā*)¹ ของนิกาย
เถรวาท เป็นภาษาบาลี

(2) มหาวัสดุวาทาน (*Mahāvastu-avadāna*)² ของนิกาย
โลกุตตรวาท (กึ่งนิกายมหาสังฆิกะ) เป็นภาษาสันสกฤตผสม (Buddhist
Hybrid Sanskrit) ต่อไปจะเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “มหาวัสดุ”

(3) พระวินัยมหิศาสะกะ พบเฉพาะฉบับแปลจีนคือ 五分律³ (แปล
ตามชื่อจีนว่า พระวินัยห้าส่วน)

(4) พระวินัยธรรมคูปต์ พบเฉพาะฉบับแปลจีนคือ 四分律⁴ (แปล
ตามชื่อจีนว่า พระวินัยสี่ส่วน)

(5) พระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรกวัสดุ (*Vinayakṣudrakavastu*)
พบฉบับแปลจีนคือ 根本說一切有部毘奈耶雜事⁵ และมีฉบับแปลทิเบต
คือ ‘*Dul ba phran tshegs kyi gzhi*⁶ ต่อไปจะเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า
“พระวินัยมูลสรวาสติวาท”

¹ Dhp-a (E^e) III 230-236

² Mvu III 382-389

³ T22.106a6-107a15 (คัมภีร์นี้ยังมีชื่อเต็มเป็นภาษาจีนว่า 彌沙塞部和
醯五分律)

⁴ T22.791a6-792c15

⁵ T24.303a6-305a17

⁶ D10.278a2-284a1

(6) พุทธจริตสังครหะ (*Buddhacaritasamgraha*)⁷ หรืออภินิษ-
กรมณสูตร (*Abhiniskramaṇasūtra*)⁸ เป็นคัมภีร์ประมวลพุทธประวัติ
โดยแปลเนื้อหาพุทธประวัติจากคัมภีร์นิกายธรรมคุปต์เป็นหลัก พร้อมทั้ง
นำเนื้อหาจากคัมภีร์อีก 4 นิกาย คือ มหาสังฆิกะ สรวาสติวาท กาศยปิยะ
และมหิศาสะ เข้ามาประมวลรวมไว้ด้วยกันเป็นคัมภีร์พากย์จีนชื่อว่า
佛本行集經⁹ ต่อไปจะเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “พุทธจริตสังครหะ” เนื่องจาก
เห็นว่าสอดคล้องกับความหมายของชื่อจีนมากกว่า

(7) พระสูตรประมวลหลักสัมมาปฏิบัติภายใต้ร่มบุญ เรียบเรียงโดย
นาคราช พบแต่ฉบับแปลจีนคือ 福蓋正行所集經¹⁰ เนื้อเรื่องในคัมภีร์นี้
ไม่ได้ใส่คาถาถามตอบปริศนาไว้ เป็นการนำเนื้อหาบางตอนของเรื่อง
มาแสดงไว้ ส่วนใหญ่สอดคล้องกับในพระวินัยมูลสรวาสติวาทแต่
มีความสั้นกระชับกว่า ต่อไปจะเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “พระสูตรหลักสัมมา
ปฏิบัติ”

นอกจากนี้ยังมีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องราวนี้ในจารึกบนเปลือกไม้
เบิร์ช อักษรขโรษฐีภาษาคันธารี รหัสจารึก RS 24¹¹

เนื่องจากเนื้อหาทั้งหมดของบทความมีความยาวเกินกว่าจะ

⁷ ตามชื่อสันสกฤตที่แสดงไว้ใน Akira Yuyama, *The Mahāvastu-Avadāna In Old Palm-Leaf and Paper Manuscripts Vol. I: Palm-Leaf Manuscripts* (Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco, 2001), xxvii. ในเอกสารเล่มและหน้าเดียวกันนี้ยังมีแสดงชื่อสันสกฤตไว้อีกชื่อหนึ่งคือ *Sākyamunibuddhacarita*

⁸ ตามชื่อสันสกฤตที่แสดงไว้ใน GBT IV 17

⁹ T3.825c11-831b9

¹⁰ T32.741b7-742a20

¹¹ GBT IV 5, 17; ดูคำอ่านจารึกนี้ใน https://www.gandhari.org/a_manuscript.php?catid=CKM0257

ตีพิมพ์ได้ในคราวเดียวตามข้อกำหนดของวารสารธรรมธรา ผู้เขียนจึงขอแบ่งการนำเสนอบทความออกเป็น 2 ภาค คือ ในภาคแรกนี้จะศึกษาเนื้อหาเรื่องราวของเอรภัตตนาคราชจากคัมภีร์ข้างต้นลำดับที่ (1) ถึง (7) โดยนำเนื้อเรื่องจากแต่ละคัมภีร์มาจัดจำแนกตามเหตุการณ์ 4 ช่วง คือ 1) บุปผกรรมของนาคราช 2) นาคราชปาวร้องคาถาถามปริศนา 3) มาณพได้ฟังคาถาเฉลยปริศนาจากพระพุทธเจ้า และ 4) มาณพไปตอบปริศนาแล้วพานาคราชมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ผู้เขียนจะถอดความเนื้อเรื่องดังกล่าวเป็นภาษาไทยโดยปรับสำนวนให้กระชับเข้าใจง่าย หากเนื้อหาต้นฉบับในคัมภีร์มีความยาวมาก จะละการแปลบางข้อความที่มีใช้สาระสำคัญออกไป โดยไม่ส่งผลให้เกิดความเข้าใจอันคลาดเคลื่อนจากเนื้อหาต้นฉบับแต่อย่างใด

ข้อตกลงเพิ่มเติมสำหรับการถอดความจากบางคัมภีร์ คือ (1) พระวินัยมูลสรวาสติวาท จะยึดตามต้นฉบับพากย์จีน และแสดงการอ้างอิงที่เชิงอรรถเฉพาะเล่มพากย์จีน (2) พระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติ มีแสดงเนื้อหาไว้เพียง 2 ช่วงเหตุการณ์ คือ บุปผกรรมของนาคราช และนาคราชมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า สำหรับช่วงเหตุการณ์อย่างหลัง¹² ล้วนสอดคล้องกับในพระวินัยมูลสรวาสติวาท ต่างกันเพียงแสดงไว้โดยย่อ ผู้เขียนจึงไม่แปลถอดความส่วนนี้ จะแปลถอดความเฉพาะเนื้อหาว่าด้วยบุพผกรรมของนาคราช

เมื่อจบการถอดความจากคัมภีร์ต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเหตุการณ์ จะแสดงข้อสังเกตเชิงศึกษาเปรียบเทียบโดยมุ่งเน้นนำเสนอข้อมูลจากคัมภีร์ต่างนิกายที่น่าจะช่วยให้เสริมความเข้าใจบางประเด็นของเนื้อเรื่องในอรรถกถาธรรมบทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เนื้อหาเหตุการณ์แต่ละช่วงมีดังนี้

¹² T32.741b7-741c19

1. บุพพกรรมที่ส่งผลให้มาบังเกิดเป็นนาคราช

ก่อนอื่นขอกล่าวถึงชื่อนาคราชตนนี้อันมีปรากฏคำอ่านอยู่หลายแบบ ภาษาบาลีใช้ว่า Erakapatta¹³ ภาษาสันสกฤตมีใช้ว่า Elapatra¹⁴ และ Elāpattra¹⁵ ล้วนมีความหมายถึง ใบต้นหญ้าชนิดหนึ่งเพื่อความเข้าใจง่ายในการแปลถอดความทุกฉบับ จะเลือกใช้ตามแบบคำอ่านบาลีว่า “เอรอกปัตตะ” และเรียกชื่อต้นหญ้าว่า “เอรกะ”¹⁶ ทั้งนี้จะแสดงคำจีนของชื่อดังกล่าวและชื่อเฉพาะอื่นบางชื่อตามที่ใช้ในคัมภีร์พากย์จีนนั้น ๆ กำกับไว้ในวงเล็บด้วย สำหรับเนื้อหาเหตุการณ์ตอนนี้อย่างไม่มีปรากฏในมหาเวสตุ เนื้อเรื่องใน 6 คัมภีร์ที่เหลือมีดังนี้

1.1 อรรถกถาธรรมบท

ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ภิกษุรูปหนึ่งขึ้นเรือไปในแม่น้ำคงคา ได้ยึดใบต้นหญ้าเอรกะไว้ เมื่อเรือแล่นไปโดยเร็วก็ไม่ปล่อย ใบต้นหญ้านั้นจึงขาด แล้วมิได้แสดงอาบัติเนื่องจากเห็นว่าเป็นโทษเพียงเล็กน้อย ภิกษุนั้นแม้บำเพ็ญสมณธรรมในป่ามาตลอด 20,000 ปี เมื่อใกล้มรณภาพก็รู้สึกเหมือนใบหญ้านั้นพันคออยู่ อยากจะแสดงอาบัติแต่ไม่เห็นภิกษุอื่น จึงเกิดความเดือดร้อนขึ้นว่าตนเองมีศีลไม่บริสุทธิ์เมื่อละโลกแล้วได้เกิดเป็นนาคราชชื่อว่า เอรอกปัตตะ ขนาดประมาณเรือที่ทำจากไม้ซุงต้นหนึ่ง(เรือโกลน)¹⁷

¹³ Dhpa-a (E^c) III 230-232

¹⁴ Mvu III 384

¹⁵ BHSD; MW s.v. “Elāpattra”

¹⁶ PED s.v. “Eraka” อธิบายว่าเป็นหญ้าสกุล Typha (มีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยว่า กระจูด) ผู้เขียนยังไม่แน่ใจว่าต้นเอรกะในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้ามีลักษณะเหมือนต้นกระจูดในปัจจุบันทุกประการหรือไม่ จึงขอเรียกชื่อโดยทับศัพท์)

¹⁷ Dhpa-a (E^c) III 230-231; อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก

1.2 พระวินัยมหาสิกขา

ภิกษุผู้ประพฤติธรรมรูปหนึ่งได้ถือลำต้นและดอกของหญ้าชนิดหนึ่งอันมีชื่อว่าเอรกะ (伊羅) เข้าไปทูลถามพระกัสสปพุทธเจ้าว่า “ถ้าภิกษุทำลายหญ้าชนิดนี้ จะมีโทษอย่างไร” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ด้วยเหตุปัจจัยนี้ อาจส่งผลให้เสวยทุกข์ในอบายภูมิ¹⁸ได้” ภิกษุรูปนี้มีได้เคารพเชื่อฟังตามพระบัญญัติข้อนี้ กลับยังเด็ดใบของหญ้าชนิดนี้ทั้งมีความคิดอีกว่า “ลองดูซิว่าจะมีวิบากส่งผลอย่างไร” จึงมิได้แสดงอาบัติแต่อย่างใด เมื่อละโลกแล้วได้บังเกิดเป็นนาคราชนามว่า เอรกะปัตตะ (伊羅鉢) จากนั้นได้ไปเข้าเฝ้าพระกัสสปพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ตรัสบอกว่า “เมื่อผ่านล่วงไปเป็นระยะเวลาเท่านี้ จะมีพระศากยมนี-พุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์ท่านจะพยากรณ์ช่วงเวลาที่เราจะได้พ้นจากอติภพนี้”¹⁹

1.3 พระวินัยธรรมคูปต์

ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ภิกษุผู้ประพฤติธรรมรูปหนึ่งได้ล่วงละเมิดสิกขาบท คือ เด็ดใบต้นเอรกะ (伊羅) ละโลกแล้วได้บังเกิดเป็นนาคราชชื่อว่า เอรกะปัตตะ (伊羅鉢羅) ทำให้ไม่สามารถบำเพ็ญธรรมได้ พระกัสสปพุทธเจ้าได้ตรัสบอกนาคราชนั้นเพียงว่า “ในภายภาคหน้า

ช.ธ.อ. 42/275 (ไทย.มมร)

¹⁸ “อบายภูมิ” พากย์จีนคือ 地獄 ใน KBD s.v. “地獄” แสดงคำสันสกฤตที่สามารถแปลเป็นคำจีนนี้ได้ เช่น naraka, niraya, apāyabhūmi โดยส่วนใหญ่ มักพบใช้ในความหมายว่า “นรก” แต่ในที่นี้เห็นว่าภิกษุนี้ยังมีได้ตกไปในนรก จึงขอเลือกใช้ในความหมายว่า “อบายภูมิ” อนึ่ง หากในคัมภีร์(ภาษาอินเดียโบราณ) อันเป็นต้นฉบับของพากย์จีนท่อนนี้ใช้คำที่มีความหมายว่า “นรก” แต่ภิกษุนี้มีได้ตกนรก ก็อาจเป็นเพราะมีผลบุญจากการบำเพ็ญสมณธรรมมาประมาณ 20,000 ปี ตัดทอนอกุศลวิบากนั้นไว้

¹⁹ T22.106c15-106c24

จะมีพระศากยมนีพุทธเจ้าอุบัติขึ้น”²⁰

1.4 พระวินัยมูลสรวาสติวาท

ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า มนุษย์มีอายุขัย 20,000 ปี ครั้นนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เมืองพาราณสี มีภิกษุรูปหนึ่งผู้เลาเรียน พระไตรปิฎกและเจริญสมาธิ ขณะที่ปลีกวิเวกตั้งใจเดินจงกรมอยู่ใต้ต้น เอรกะ (罽羅) ใบของต้นนี้ได้ปลิวมาบาดหน้าผาก ครั้งแรกก็ยังไม่พอ อดทนได้ ต่อมาคราวหนึ่งท่านรู้สึกอ่อนล้า เมื่อออกจากสมาธิแล้วก็ ตั้งใจจะเดินจงกรม ใบของต้นนั้นก็ปลิวมาบาดหน้าผากอีก แต่คราวนี้ ได้รับความเจ็บปวดอย่างมาก จึงเกิดความโกรธเคืองแล้วเอามือทั้งสอง เดีดใบต้นนั้นทิ้งไปที่พื้นโดยรำพึงว่า “ในเมื่อเป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ (อวิญญานะ) พระกัสสปพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเป็นอาบัติได้อย่างไร ถึงได้บัญญัติสิกขาบทที่ทำให้ตนได้รับความลำบากเช่นนี้” เนื่องจาก ล่วงละเมิดสิกขาบทด้วยโทสมูลจิต ลิ่นชีพแล้วจึงมาบังเกิดเป็นนาคราช นามว่า เอรกปัตตะ (罽羅鉢) มีต้นเอรกะขนาดใหญ่อกอยู่บนศีรษะ เลือดหนองไหลออกมา มีหนอนต่าง ๆ มาและเลื้อย สังกลิ้นเหม็นคูลุง²¹

1.5 พุทธจรีตสังครหะ

ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ภิกษุผู้ประพฤติธรรมรูปหนึ่ง พบเห็น หน้ำชานิดหนึ่งชื่อว่าเอรกะ (伊羅) ได้เอามือเด็ดแล้วถือเข้าไปทูลถาม พระพุทธองค์ว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า หากว่าภิกษุเด็ดหน้ำชานิดนี้ จะมีวิบากส่งผลอย่างไร” พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอพึงทราบ ว่า หากจงใจเด็ดหน้ำชานิดนี้ให้ขาด ผู้นั้นอาจต้องตกไปสู่ อบายภูมิได้” ภิกษุรูปนี้มิได้เชื่อฟังปฏิบัติตามพระดำรัสนั้น ทั้งยังคิดว่า “แค่เราเด็ดใบหน้ำเอรกะ จะมีวิบากส่งผลได้อย่างไรกัน” เนื่องจาก

²⁰ T22.792c2-792c10

²¹ T24.304b23-304c7

เป็นการต้องอาบัติปาจิตตีย์โดยที่ตนเห็นว่าไม่เป็นอาบัติ จึงไม่แสดงอาบัติ ละโลกแล้วได้บังเกิดเป็นนาคราชนามว่าเอรกะปัตตะ (伊羅鉢) จากนั้นก็กลับเข้าไปทูลถามพระกัสสปพุทธเจ้าว่า “เมื่อใดข้าพระองค์จะพ้นจากอรรถภาพพญานาค เมื่อใดข้าพระองค์จะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “เมื่อผ่านล่วงไปเป็นระยะเวลาเท่านี้ จะมีพระศากยมุณีพุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์ท่านจะพยากรณ์เรื่องการได้อรรถภาพเป็นมนุษย์แก่เธอ”²²

1.6 พระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติ

ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า มนุษย์มีอายุขัย 20,000 ปี ภิกษุผู้ประพฤติธรรมและเล่าเรียนพระไตรปิฎกรูปหนึ่ง มักปลีกวิเวกเจริญสมณภาวนา เมื่อออกจากสมาธิแล้วในยามวิกาล เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะได้รับบิณฑบาตหรือไม่ได้ก็บ่นว่าตำหนิอย่างขุ่นเคืองออกจากหมู่บ้านกลับมาในป่าแล้วเดินจงกรมไปมาได้ตื่นเอรกะ ได้เอามือทั้งสองเด็ดไต้ต้นไผ่นี้ เด็ดจิกทิ้งแล้วๆ เล่าๆ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ ก็ได้ตรัสเรียกภิกษุรูปนี้มา ตรัสสอนสิกขาบทแล้วให้แสดงอาบัติ แต่ภิกษุรูปนี้กลับไม่เชื่อฟัง ทั้งยังกราบทูลว่า “ต้นไผ่นี้ไม่มีจิตใจจะเป็นอาบัติได้อย่างไร” เนื่องด้วยเหตุ 2 ประการ จึงได้มาเสวยทุกข์เป็นนาคราชเอรกะปัตตะ (伊羅葉) กล่าวคือ (1) เนื่องจากบิณฑบาตในยามวิกาล จึงส่งผลให้เกิดเป็นพญานาค (2) เนื่องจากไม่เชื่อฟังพระดำรัสของพระพุทธองค์ จึงมีต้นเอรกะ (伊羅) งอกขึ้นบนศีรษะ นาคราชนี้ได้ทำบาปกรรมเพียงเล็กน้อย แต่มาเสวยทุกข์เป็นอันมาก²³

1.7 ศึกษาเปรียบเทียบ

จากข้างต้น ถึงแม้ว่าแต่ละคัมภีร์จะให้รายละเอียดแตกต่างกัน

²² T3.829a14-829b10

²³ T32.741c25-742a11

ไปบ้าง เช่น อรรถกถาธรรมบทแสดงไว้ว่า ภิกษุนี้ได้ดิบโง่มาขณะอยู่บนเรือ ส่วนคัมภีร์อื่นมิได้มีเนื้อหากล่าวถึงการเดินทางไปด้วยเรือ แต่ก็มีประเด็นหลักที่สอดคล้องร่วมกัน คือ นาคราชนี้เคยเป็นพระภิกษุรูปหนึ่งในสมัยของพระกัสสปพุทธเจ้า (เป็นยุคที่มนุษย์มีอายุขัยประมาณ 20,000 ปี) ได้ดิบโง่ต้นหญ้าเอรกะ²⁴ อันเป็นการละเมิดสิกขาบทโดยจงใจ แล้วมิได้แสดงอาบัติ เมื่อละโลกแล้วจึงเกิดเป็นนาคราช สำหรับประเด็นจากคัมภีร์อื่นที่น่าจะช่วยให้เสริมความเข้าใจเนื้อเรื่องในอรรถกถาธรรมบทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ได้แก่

1) เหตุปัจจัยที่ทำให้ภิกษุรูปนี้ไปเกิดเป็นนาคราช โดยสรุปมีกล่าวถึงการล่วงละเมิดสิกขาบท 2 ประการ คือ

ประการแรก การดิบโง่หญ้าเอรกะ พระวินัยมหิสาสกะ พุทธจรัสังครหะ และพระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติแสดงรายละเอียดว่า เป็นการกระทำลงไปโดยขาดความเคารพต่อสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ มิได้เชื่อฟังพระดำรัสของพระพุทธรองค์ นอกจากนี้พระวินัยมูลสรวาสติวาทยังให้ข้อมูลว่า เป็นการล่วงละเมิดสิกขาบทด้วยจิตที่โกรธเคือง²⁵

²⁴ เมื่อพิจารณาตามพระวินัยของนิกายต่างๆ เช่น เถรวาท (Vin (E^o) IV 34-35) มหิสาสกะ (T22.41c5-42a11) ธรรมคุปต์ (T22.641c7-642a19) มูลสรวาสติวาท (T23.775c11-777a14) จัดว่าเป็นการล่วงละเมิดสิกขาบทหมวดปาจิตติยข้อที่ 11 ว่าด้วยการพรากภูตคาม (พีช) เหตุการณ์ที่เป็นต้นบัญญัติของสิกขาบทข้อนี้ (ในยุคพระศาकย牟尼พุทธเจ้า) ล้วนเกี่ยวกับการตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีรุกขเทวาอาศัยอยู่หรือตัดต้นไม้ใหญ่เพื่อนำมาสร้างศาลาอาคาร แต่จากข้อมูลในคัมภีร์ต่างนิกายที่ว่า พระกัสสปพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามมิให้ทำลายต้นหญ้าชนิดนี้เป็นการเฉพาะ ก็ไม่แน่ว่าในยุคสมัยพระองค์อาจมีเหตุบางอย่างให้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ในหมวดปาจิตติยเป็นการเฉพาะว่า “ห้ามมิให้ดิบโง่หรือทำลายต้นหญ้าเอรกะ”

²⁵ T24.304c3-304c4: “由彼猛毒瞋心毀戒，命終之後墮此龍中”

(มิใช่ทำด้วยเจตนาดี เช่น ตัดก้านหรือใบให้เป็นระเบียบไม่รกรุงรัง)

ประการที่สอง พระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติแสดงเนื้อหาเพิ่มเติมอีกประการว่า ภิกษุรูปนี้ได้ออกบิณฑบาตยามวิกาล²⁶ ด้วย จึงเป็นอีกสาเหตุที่ทำให้มาเกิดเป็นนาคราช ข้อมูลเหล่านี้ น่าจะช่วยให้เข้าใจถึงเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้ภิกษุรูปนี้ไปบังเกิดเป็นนาคราชได้ดียิ่งขึ้น

2) สาเหตุที่นาคราชปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะพบพระพุทธเจ้า พระวินัยมหิสาสกะ และพุทธจรีตสังครหะ ให้คำอธิบายเพิ่มเติม คือ พระกัศสปพุทธเจ้าได้เคยตรัสบอกนาคราชนี้ไว้ว่า ในภายภาคหน้า เมื่อพระศากยมุนีพุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์จะพยากรณ์ช่วงเวลาที่จะได้พ้นจากอติภาพพญานาค นับเป็นข้อมูลที่ทำให้ทราบชัดเจนมากขึ้นถึงสาเหตุที่นาคราชนี้พยายามหาวิธีที่จะสืบทราบว่าพระศากยมุนี-พุทธเจ้าอุบัติขึ้นหรือยัง นั่นก็คือ เพื่อจะได้ทราบช่วงเวลาที่ดินจะได้พ้นจากความเป็นพญานาค

2. นาคราชปวาร้องคาถาถามปริศนา

ข้อความส่วนที่เป็นคาถาถามตอบปริศนาธรรมของแต่ละคัมภีร์ หากนำมาแสดงทั้งข้อความตามต้นฉบับในคัมภีร์และคำแปล จะทำให้นเนื้อหาของบทความภาคแรกนี้มีความยาวเกินไป จึงขอรวบรวมไปนำเสนอในบทความภาคที่ 2 สำหรับเนื้อหาเหตุการณ์ช่วงนี้ของแต่ละคัมภีร์ มีดังนี้

²⁶ ในที่นี้ข้อมูลมุ่งเน้นกรณีที่สังฆมณฑลนั้น ๆ มิได้มีการลดหย่อนความเคร่งครัดในสิกขาบทข้อนี้ จะไม่พิจารณาถึงกรณีที่สังฆมณฑลบางพื้นที่มีมติให้ยืดหยุ่นได้เกี่ยวกับสิกขาบทข้อวิกาลโภชนะ

2.1 อรรถกถาธรรมบท

ต่อมาเอรอกปัตตนาคราชได้ธิดานาคตนหนึ่ง จากนั้นพยายามสืบทราบการอุปบัติแห่งพระพุทธเจ้า โดยในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือนได้มาแผ่พังพานใหญ่เหนือผืนน้ำกลางแม่น้ำคงคา วางนางนาคมาณวิกานั้นไว้บนพังพานนั้น ให้ฟ่อนรำขับร้องคาถาปริศนาบทหนึ่ง นาคราชนั้นคิดว่า “เมื่อพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น เราจะทราบได้ด้วยอุบายนี้ เราจะยกธิดานาคพร้อมกับนาคพิภพให้แก่ผู้ที่แก้เพลงขับของเราได้” ผู้คนต่างพากันมาขับเพลงแก้ปริศนาตามความเข้าใจของตนด้วยประสงค์ว่า “เราจะพาเอานางนาคมาณิกา” นางนาคมาณิกาล้วนปฏิเสธความถูกต้องของคำตอบเหล่านั้น²⁷

2.2 มหาวัสตุ

คัมภีร์นี้แสดงไว้โดยย่อคือ มีขุมทรัพย์ใหญ่ 4 แห่ง²⁸ ได้แก่ (1) ขุมทรัพย์ชื่อสังขะ เมืองพาราณสี (2) ขุมทรัพย์ชื่อปทุมะ เมืองมิลิลา (3) ขุมทรัพย์ชื่อปิงคละ แคว้นกลิงคะ (4) ขุมทรัพย์ชื่อเอรอกปัตตะ เมืองตักสิลา สำหรับขุมทรัพย์สังขะที่เมืองพาราณสี มีจัดงานสโมสรสังสรรค์กันทุกเดือน นาคราชผู้คุมครองดูแลขุมทรัพย์แต่ละแห่งก็ได้รับเชิญให้มาร่วมงานด้วย ขณะนั้นนาคราชเอรอกปัตตะ (มีชื่อตามขุมทรัพย์ที่ดูแล) ได้ป่าวประกาศถามปริศนาด้วยคาถาบทหนึ่ง โดยจะมอบธิดานาคและทองคำพันแท่งให้แก่ผู้ที่แก้ปริศนาได้²⁹

2.3 พระวินัยมิตาสกะ

ขณะนั้นเอรอกปัตตนาคราชได้พิจารณาใคร่ครวญว่า “พระกัสสป-

²⁷ Dhpa (E*) III 231-232; อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก พุ.ธ.อ. 42/275-276 (ไทย.มมร)

²⁸ Divy 61 มีกล่าวถึงขุมทรัพย์ทั้ง 4 แห่งที่สอดคล้องกันในยุคพระเมตไตรยพุทธเจ้าด้วย

²⁹ Mvu III 383-384

พุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า ‘เมื่อผ่านล่วงไปเป็นระยะเวลาเท่านี้ พระศากยมุนี-พุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น พระองค์จะทรงพยากรณ์ช่วงเวลาที่ตนจะได้พ้นจากความเป็นพญานาค’ บัดนี้ก็น่าจะถึงเวลาดังกล่าวแล้ว” จึงใช้อุบายที่จะทำให้ได้พบพระพุทธเจ้า คือ ทุกวาระ 6 วันอุโบสถของเดือน³⁰ มาปรากฏตัวที่กลางแม่น้ำคงคา โดยนำพานทองคำใส่ก้อนเงิน และพานเงินใส่ก้อนทองคำ รวมทั้งพานางนาคมาณวิกาผู้เลอโฉมมาด้วย แล้วป่าวร้องคาถาปริศนา 2 บท นาคราชนี้คาดคะเนว่า “ผู้ที่จะสามารถไขปริศนานี้ได้ก็คือพระพุทธเจ้า หรือมิฉะนั้นก็ต้องเป็นผู้ที่ได้รับฟังคำเฉลยมาจากพระพุทธองค์ ผู้นี้จะขึ้นบอกสถานที่ประทับของพระองค์ได้ ไม่เห็นว่าคุณคณอื่นทั้งที่เป็นสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมทั่วสากลจักรวาลจะสามารถแก้ปริศนานี้ได้” พร้อมทั้งประกาศตั้งรางวัลไว้ว่า “หากใครสามารถไขปริศนานี้ได้ ก็จะมอบเงินและทองคำ อันเต็มพานกับทั้งนางนาคมาณวิกานี้”³¹

2.4 พระวินัยธรรมคูปต์

ช่วงนั้น ทุกวาระวัน 8 ค่ำ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำของเดือน เอรกปัตตนาคราชจะออกจากวิมาน มาปรากฏตัวที่กลางแม่น้ำคงคา โดยถือพานทองคำใส่ก้อนเงิน และพานเงินใส่ก้อนทองคำ รวมทั้งนางนาคมาณวิกาด้วย แล้วป่าวร้องคาถาเพลงขับปริศนา พร้อมทั้งประกาศว่า “หากมีผู้แก้ปริศนาของคานี้ได้ เราจะมอบพานทองคำใส่ก้อนเงิน และพานเงินใส่ก้อนทองคำ รวมทั้งนางนาคมาณวิกาให้แก่ผู้นั้น เราปรารถนาจะได้พบพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า”³²

³⁰ “六齋日 วาระ 6 วันอุโบสถ” ได้แก่ วันขึ้น 8, 14, 15 ค่ำ และวันแรม 8, 14, 15 ค่ำ (หากเป็นเดือนที่มี 29 วัน จะเปลี่ยนจากวันแรม 14, 15 ค่ำเป็นแรม 13, 14 ค่ำแทน)

³¹ T22.106a14-106a27

³² T22.791a7-791b1

2.5 พระวินัยมูลสรวาสติวาท

บนวิมานสวรรค์ชั้นดุสิตมีปรากฏบันทึกคาถาปริศนา 2 บท อันเป็นพุทธดำรัส หากพระพุทธเจ้ามิได้อุบัติขึ้นในโลก ก็ไม่มีผู้ใดสามารถจะเข้าใจและแก้ปริศนานี้ได้ แต่หากพระพุทธองค์อุบัติขึ้นแล้ว ก็จะมีผู้สามารถเข้าใจและไขปริศนานี้ได้ คราวหนึ่งท้าวเวสสุวรรณ มีเหตุบางอย่างให้ได้ขึ้นไปยังวิมานนั้น ได้พบเห็นคาถาปริศนาดังกล่าว ก็เกิดความอัสรวรยโง่ จึงจดจำไว้แต่ไม่อาจแก้ปริศนาได้ เมื่อกลับมาถึงวิมานของตนก็ได้จารลงบนแผ่นจารึก เวลานั้น ณ เมืองตักสิลา มีนาคราชผู้ดำรงอยู่มาเนิ่นนาน ชื่อว่า เอรอกปัตตะ ได้ปรารภนามาตลอดกาลนานว่า “เมื่อใดจะได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้า” นาคราชนี้มีสหยาเป็นยักษ์ตนหนึ่งนามว่า สุวรรณประสาท (金光) ยักษ์ตนนี้ได้ไปยังปราสาทของท้าวเวสสุวรรณ เห็นแผ่นจารึกคาถาดังกล่าวก็จดจำไว้แต่ไม่เข้าใจความหมาย จากนั้นกลับมายังเมืองตักสิลาแล้วบอกเอรอกปัตตนาคราชว่า “สหยาเอ๋ย นี่เป็นพุทธพจน์ มีนัยลึกซึ้ง ยังไม่มีผู้ใดไขปริศนาได้ ท่านควรจดจำคาถาปริศนาธรรมนี้ ถือหีบทองบรรจุทองให้เต็ม แล้วไปประกาศไปตลอดแคว้นแคว้นทั่วทุกแห่งหนตำบลว่า ‘หากมีผู้สามารถไขความหมายของคาถานี้ได้ เราจะมอบหีบทองนี้ให้เป็นรางวัล’ แต่หากไม่มีใครสามารถแก้ปริศนาได้ ก็ให้ประกาศว่า ‘ที่แห่งนี้เป็นผู้คน ช่างไม่ใช่บ้านเมืองเอาเสียเลย’ จากนั้นก็ไปยังที่อื่น ๆ” นาคราชก็น้อมรับฟังคาถานั้นมาด้วยความเคารพ จากนั้นได้แปลงกายเป็นชายหนุ่ม³³ ถือหีบทองคำตระเวนไปทั่วทุกแห่งหน เข้าไปในตัวเมืองปาวีร้องถามปริศนา

³³ “ชายหนุ่ม” พากย์จีนคือ 摩納婆 ซึ่งเป็นการแปลถอดเสียงจากคำบาลีสันสกฤตว่า māṇava ในที่นี้ผู้เขียนเลือกแปลออกความหมายว่า “ชายหนุ่ม” เพื่อมิให้สับสนกับ “มาณพ” ในคัมภีร์อื่นที่จะใช้เรียกบุคคลในเรื่องผู้รับฟังคาถาเฉลยปริศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วนำไปตอบนาคราช

ตามสี่แยก และประกาศมอบหีบทองคำให้เป็นรางวัลแก่ผู้ไขปริศนาได้³⁴

2.6 พุทธจริตสังครหะ

เอเรกปัตตนาคราชเปื้อน่ายในความเป็นพญานาค ปราบรักษาจะพ้นจากอัทธภาพเช่นนี้ ได้พิจารณาใคร่ครวญว่า “พระกัสสปพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า ‘เมื่อผ่านล่วงไปเป็นระยะเวลาเท่านี้ พระศากยมุนีพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น’ บัดนี้ก็ผ่านระยะเวลานั้นมาแล้ว พระศากยมุนีพุทธเจ้าอุบัติหรือยังหนอ” ครานั้นมีนาคราชอีกตนหนึ่งนามว่าสังฆะ (商佉) วิมานของนาคราชตนนี้มีงานสโมสรสังสรรค์กันบ่อย ในที่ประชุมนี้มีนาคราชมาร่วมงานนับแสน นาคราชเอเรกปัตตตะก็มาร่วมงานอยู่ในวิมานนี้ด้วยในขณะนั้น หัวหน้านักร้องนามว่าสุวรรณประภาส (金齊) ซึ่งเป็นสหายกับเอเรกปัตตนาคราชก็ได้มานั่งร่วมอยู่ในที่ประชุมนี้ด้วย เอเรกปัตตนาคราชก็ได้ถามยักษ์นั้นว่า “ท่านทราบไหมว่า บัดนี้พระศากยมุนีพุทธเจ้าอุบัติในโลกหรือยัง” ยักษ์นั้นตอบว่า “เรากียังไม่ทราบเลยว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้าอุบัติในโลกหรือยัง แต่ทราบอยู่ว่า อารัณยกปราสาท (阿羅迦柴陀)³⁵ มีคาถาปริศนา 2 บท กล่าวกันว่า ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ก็ไม่มีใครสามารถอ่านให้เข้าใจได้ อย่างมากแค่อ่านออก แต่ไม่สามารถเข้าใจความหมายได้ เฉพาะพระพุทธเจ้าหรือผู้ที่ได้รับฟังจากพระพุทธรองค์เท่านั้น จึงจะไขปริศนานี้ได้” ทันใดนั้น เอเรกปัตตนาคราชก็ถามยักษ์นั้นต่อไปว่า “ตอนนี้ ท่านสามารถไปที่นั่นแล้วท่องจำคาถานั้นมาได้หรือไม่” ยักษ์สุวรรณประภาสจึงได้ไปยังปราสาทนั้น ท่องจำคาถานั้นแล้วกลับมาโดยฉับพลัน กล่าวกะนาคราชว่า “สบายใจได้ เรื่องที่ขอให้เราไปท่องจำคาถามานั้นสำเร็จลุล่วงแล้ว หากมีผู้สามารถแก้ปริศนากล่าวได้ตอบได้เอง ขอให้ทราบว่าผู้นั้นคือ

³⁴ T24.303a6-303b2

³⁵ ปราสาทในเมืองของท้าวเวสสุวรรณ (T3.660c21, 664a21)

พระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน” เอรอกปัตตนาคราชก็กระโดดโลดเต้นด้วยความดีใจ น้อมรับฟังคาถาดังกล่าว ฝ่ายสังขนาคราชมีจิตาคืออนาคตวิมานนามว่า นิตยาภาคินี (常分) มีรูปลักษณะงดงามไม่เป็นสองรองใครในปฐพี เป็นที่น่ารักน่ายินดีแก่ผู้พบเห็น สังขนาคราชเองก็ปรารถนาจะได้พบพระพุทธเจ้าด้วย จึงได้ร่วมกับเอรอกปัตตนาคราชดำริกันว่า “ทุกวาระวันขึ้น 8, 14, 15 ค่ำและแรม 8, 14, 15 ค่ำของเดือน เราควรจะนำพานทองคำใส่ก้อนเงินให้เต็ม และนำพานเงินใส่ก้อนทองคำให้เต็ม รวมทั้งให้นำคามาณิกานี้แต่งตัว ประดับร่างกายด้วยกำไลสายสร้อยต่าง ๆ ออกจากวิมานนี้ไปยังริมฝั่งแม่น้ำคงคา ป่าวประกาศสองคาถานี้แก่ผู้คน” แล้วนาคราชทั้งสองก็ได้ดำเนินการตามนั้น ทั้งได้ป่าวประกาศตั้งรางวัลไว้ว่า “หากมีผู้สามารถไขปริศนาคาถานี้ได้ พวกเราจะถวายพานเงินทองเหล่านี้และนาคามาณิกาเพื่อเป็นพุทธบูชา หรือมอบให้เป็นรางวัลแก่ผู้ที่รับฟังเอาคำเฉลยปริศนาจากพระพุทธองค์มาตอบ”³⁶

2.7 ศึกษาเปรียบเทียบ

จากเนื้อเรื่องเหตุการณ์ตอนนีในแต่ละคัมภีร์ จะเห็นว่าได้แสดงรายละเอียดบางตอนไว้แตกต่างกัน เช่น

1) วิธีการป่าวประกาศคาถาปริศนาของนาคราช พระวินัยมุล-สรวาสติบาทแสดงวิธีการที่นาคราชออกไปประกาศถามคาถาปริศนาไว้แตกต่างจากคัมภีร์อื่น คือ แปลงกายเป็นมนุษย์เที่ยวตระเวนไปยังที่ต่าง ๆ อีกทั้งมิได้กล่าวถึงนางนาคามาณิกา ถือได้ว่าแตกต่างจากเนื้อหาคะแสรหลักค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตามแต่ละคัมภีร์ยังคงมีจุดที่สอดคล้องร่วมกันคือ นาคราชได้ดำเนินการป่าวประกาศคาถาปริศนาธรรมเพื่อสืบทราบการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า

2) จำนวนคาถาปริศนาที่นาคราชออกมาป่าวประกาศถาม

³⁶ T3.825c23-826b26

ชาวเมือง อรรถกถาธรรมบทแสดงเนื้อหาว่า นาคราชให้นางนาคมาณวิกาษ์บร้อมถามด้วยคาถาจำนวน 1 บทก่อน (สำหรับมหาวิสตุแสดงเหตุการณ์ในงานสังสรรค์ของเหล่านาคราชว่า นาคราชนี้กล่าวคาถาปริศนา 1 บทก่อน) ส่วนพระวินัยมหิตาสกะ พระวินัยธรรมคูปต์ พระวินัยมูลสรวาสติวาท และพุทธจริตสังครหะให้ข้อมูลว่า นาคราชประกาศถามด้วยคาถาจำนวน 2 บทต่อเนื่องกัน แม้จะแสดงรายละเอียดไว้ต่างกัน แต่สิ่งที่สอดคล้องร่วมกันคือ นาคราชได้ใช้คาถาปริศนาธรรมเป็นอุบายสืบทราบการอุบัติขึ้นของพระพุทเจ้า ความแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยทำนองนี้ย่อมพบเจอได้บ่อยในการศึกษาวิจัยคัมภีร์คู้ขนาน

3) ความถี่ของนาคราชในการมาแผ่พังพานที่แม่น้ำคงคา อรรถกถาธรรมบทแสดงไว้ว่าทุกกึ่งเดือน ซึ่งก็คือ เดือนละ 2 ครั้ง ส่วนพระวินัยมหิตาสกะ พระวินัยธรรมคูปต์ และพุทธจริตสังครหะแสดงรายละเอียดไว้ว่า เดือนละ 6 ครั้ง ประเด็นนี้ก็เป็นความแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยเช่นกัน

สำหรับประเด็นจากคัมภีร์อื่นที่น่าจะช่วยให้เสริมความเข้าใจเนื้อเรื่องในอรรถกถาธรรมบทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ได้แก่

1) สถานที่อยู่ประจำของนาคราช³⁷ มหาวิสตุให้ข้อมูลเกี่ยวกับเอรอกปัตตนาคราชว่า เป็นผู้คุ้มครองดูแลชุมทรัพย์อยู่ที่เมืองตักสิลา นอกจากนี้พระวินัยมูลสรวาสติวาทก็แสดงรายละเอียดสนับสนุนเช่นเดียวกันว่า นาคราชนี้อยู่ที่เมืองตักสิลามานาน

³⁷ ในจดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง (大唐西域記) พระเสวียนจาง (玄奘) หรือพระถังซำจั๋งได้กล่าวถึงสระน้ำในตักสิลาอันเป็นที่อยู่ของนาคราชนี้ไว้ด้วย ข้อความว่า “但叉始羅國，..... 大城西北七十餘里有醫羅鉢旦羅龍王池，周百餘步。其水澄清，雜色蓮華同榮異彩。此龍者，即昔迦葉波佛時壞醫羅鉢羅樹苾芻者也。” (T51.884b28-884c7)

2) ที่มาของคาถาปริศนา พระวินัยมูลสรวาสติวาทและพุทธจริตสังครหะแสดงถึงแหล่งที่มาของคาถาปริศนาไว้อย่างละเอียดดีกว่าคัมภีร์อื่น กล่าวโดยสรุปคือ ยักษ์ชื่อสุวรรณประภาสได้จดจำมาจากปราสาทของท้าวเวสสุวรรณ แล้วนำมาถ่ายทอดต่อให้แก่เอรคปัตตนาคราช พระวินัยมูลสรวาสติวาทยังแสดงรายละเอียดเพิ่มไปอีกว่าคาถาปริศนาที่ปราสาทของท้าวเวสสุวรรณนั้นมีที่มาจากบันทึกคาถาบนวิมานสุวรรณค์ชั้นดุสิต

3) ความเป็นมาของธิดานาคหรือนางนาคมาณวิกา พุทธจริตสังครหะแสดงที่มาของนางนาคมาณวิกาไว้ละเอียดดีกว่าคัมภีร์อื่น กล่าวคือ เป็นธิดาของสังขนาคราช นาคราชนี้มอบธิดาของตนให้ไว้เป็นรางวัลด้วยเนื่องจากมีความประสงค์จะได้พบพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน

3. มานพได้ฟังคาถาเฉลยปริศนาจากพระพุทธเจ้า

เนื้อหาเหตุการณ์ตอนนี้ในอรรถกถาธรรมบทกับคัมภีร์อื่นมีความแตกต่างกันในส่วนชื่อเรียกบุคคลที่รับฟังคาถาเฉลยปริศนาแล้วนำไปตอบแก่นาคราช กล่าวคือ อรรถกถาธรรมบทให้ข้อมูลคือ อุตตรมานพ ส่วนพระวินัยมหิศาสกะ พระวินัยธรรมคูปต์ พระวินัยมูลสรวาสติวาท และพุทธจริตสังครหะ ระบุตรงกันว่า คือ นาลกมานพ หรือฤาษีนาลกะ

สำหรับมหาวิสตุดำเนินเรื่องโดยเล่าถึงเหตุการณ์ที่ท่านาลกะออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในอาศรมของฤาษีสิตะ หลังจากนั้นได้เคยเข้าไปหาครูทั้งหกแต่ก็มิได้รู้สึกว่าเป็นที่น่าพึงพอใจ แล้วข้ามไปกล่าวถึงฤาษีนาลกะอีกครั้งในเหตุการณ์ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกับนาคราช³⁸

³⁸ Mvu III 383-386

จึงเท่ากับว่ามหาวัสതുได้ละเนื้อหาที่แสดงเหตุการณ์ตอนนีไป

ผู้เขียนขอกล่าวถึงชื่อท่านนาลกะอันมีปรากฏคำอ่านเป็น Nālaka ในภาษาบาลีและสันสกฤต ภาษาสันสกฤตยังมีปรากฏคำอ่านเป็น Nālada³⁹ Nāla และ Nārada⁴⁰ เพื่อความเข้าใจง่ายในการแปลถอดความจากทุกฉบับ จะเลือกใช้เป็นแบบเดียวกันว่า “นาลกะ” สำหรับเหตุการณ์ก่อนนี้ใน 5 คัมภีร์ มีดังต่อไปนี้

3.1 อรรถกถาธรรมบท

พระศาสดาได้อุบัติในโลกแล้ว วันหนึ่งยามใกล้รุ่งทรงตรวญดูโลก เห็นอุตตรมาณพเข้ามาในข่ายพระญาณ จึงเสด็จไปประทับนั่ง ณ โคนต้นสิริสะ⁴¹ ต้นหนึ่งในบรรดา 7 ต้นอันอยู่ไม่ไกลตัวเมืองพาราณสี พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอุตตรมาณพกำลังเดินไปจึงตรัสเรียกว่า “อุตตระ” มาณพตอบว่า “อะไรหรือ พระเจ้าข้า” พระศาสดาได้ตรัสเรียกให้เขาเข้ามา เมื่อมาณพถวายความเคารพและนั่งลงแล้ว พระศาสดาก็ตรัสถามว่า “เธอจะไปไหน” “จะไปยังที่ที่ธิดาของเฮอร์กปัตตนาคราชขับเพลง” “เธอรู้เพลงขับแก้หรือ” “ข้าพระองค์ทราบ พระเจ้าข้า” “เธอจงกล่าวเพลงแก้ที่นั่นดูก่อน” มาณพก็กล่าวตามความเข้าใจของตน พระศาสดาตรัสจึงว่า “อุตตระ นั่นไม่ใช่เพลงขับแก้ เราจะให้เพลงขับแก้แก่เธอ เธอต้องเรียนเพลงขับแก้ที่นั่นให้ได้” อุตตรมาณพก็ตอบตกลง พระศาสดาได้สอนเพลงขับแก้คาถาปริศนาบทแรก แล้วตรัสบอกมาณพต่อไปว่า “เมื่อขับเพลงแก้ไปเช่นนี้แล้ว นาคมาณวิกาจะ

³⁹ เช่น Sbv I 46

⁴⁰ ใน Mvu III ปรากฏคำอ่านเป็น Nālaka ยกเว้น Mvu III 387,⁴ ที่ใช้เป็น Nāla ส่วนใน Mvu II มีใช้เป็น Nārada นอกจากนี้ยังปรากฏใน Lal 108,² เป็น Naradatta

⁴¹ PED s.v. “Sirīsa” และ MW s.v. “Sirīṣa” อธิบายว่าเป็นต้นไม้สปีชีส์ Acacia sirissa (ชื่อเรียกในภาษาไทยได้แก่ ต้นซึก มะรุมป่า หรือจามจุรีทอง)

ขับเพลงปริศนาต่ออีกบทอย่างนี้” แล้วก็ตรัสบอกเพลงขับแก้คาถาปริศนาบทหลัง ขณะที่มาณพกำลังเรียนเพลงขับแก้นี้ก็ได้รับบรรลุโสดาปัตติผล⁴²

3.2 พระวินัยมิตาสกะ

คัมภีร์นี้เริ่มดำเนินเรื่องเหตุการณ์ตอนนี้อยู่ต่อจากเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าประทานการบวชให้ยสกุบุตรและสหาย โดยย่อความไปถึงเรื่องราวของฤาษีอสิตะ ดังนี้

ฤาษีอสิตะ (阿夷) ทราบล่วงหน้าว่า “เมื่อพระโพธิสัตว์ได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จะแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ป่าอิสิปตนมิตทายวัน เมืองพาราณสี” แล้วใคร่ครวญต่อไปว่า “หลังจากเราสิ้นชีพไปแล้ว ในบรรดาลูกศิษย์ทั้งหมด มาณพนาลกะ (那羅摩納) จะได้เป็นผู้สืบทอดตำแหน่งเจ้าสำนัก ลากลับการะที่เราเคยได้รับก็จะเป็นของศิษย์ผู้นี้ แต่เขาจะตั้งใจยินดี ลืมใส่ใจเรื่องที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก อย่างไรก็ตาม เราควรสร้างสำนักไว้ใกล้ๆ ป่าอิสิปตนมิตทายวัน พรา้สอนเนื่องๆ ว่า พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก เมื่อพระองค์อุบัติแล้ว เจ้าจงประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของท่าน” ฤาษีอสิตะได้สร้างสำนักไว้และพรา้สอนตามนั้น จากนั้นไม่นานได้สิ้นชีพลง มาณพนาลกะก็เป็นผู้ได้รับลากลับการะต่างๆ สืบต่อแทน แล้วกลับหลงใหลยินดีจนไม่ได้นึกถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติในโลก

เมื่อนาคราชได้ข่าวประกาศคาถาปริศนาธรรม เหล่าสมณพราหมณ์ เศรษฐี คหบดี ต่างอยากจะแก้คาถาปริศนาให้ได้ แต่พอนาคราชกล่าวถามขึ้น ก็ไม่มีใครสามารถไขปริศนาได้ ขณะนั้นมาณพนาลกะเป็นที่เคารพเลื่อมใสของชาวแคว้นมคธ ผู้คนในแคว้นนั้นกล่าว

⁴² Dhpa (E^e) III 232-234; อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก ชุ.ธ.อ. 42/276-278 (ไทย.มมร)

กันว่า “มาณพนี้มีญาณทัศนะกว้างไกล จะต้องไขปริศนาได้แน่” แล้วต่างมาเชื่อเชิญเขา มาณพรำพึงกับตนเองว่า “เราเป็นเจ้าของแวนแคว้นหนึ่ง หากบอกไปว่าไขปริศนาไม่ได้ มหาชนเหล่านี้ก็จะห่างหายไป ถึงเราจะยังไขปริศนาไม่ได้ ก็ควรจะไปตามคำเชิญดูก่อนเพื่อรักษาชื่อเสียงเอาไว้” แล้วได้ตอบมหาชนไปว่า “พวกเธอจงพาเราไปหาพญานาค เราจะไขปริศนาให้” จากนั้นมหาชนห้อมล้อมทำความเคารพต่อมาณพนั้น แล้วพากันไปหาพญานาค มาณพได้บอกกับพญานาคว่า “ขอให้กล่าวคาถา เราจะชี้แจงแสดงคำตอบ” พญานาคกล่าวคาถาปริศนา 2 บท มาณพได้ตอบไปว่า “ข้อนี้แก้ได้ไม่ยาก อีก 7 วันเราจะมาไขปริศนา” แล้วท่องจำคาถานำไปเรียนถามสมณพราหมณ์อื่น ๆ รวมถึงครูทั้งหมกมีปุณณกัสนปะเป็นต้น บุคคลเหล่านั้นต่างไม่สามารถไขปริศนาได้ ช้ายังตอบกลับอย่างขุ่นเคืองว่า “ไร้สาระจริง” แล้วมาณพกลับระลึกขึ้นได้ว่า “ถ้าเชื่อลิตะผู้เป็นอาจารย์ เคยบอกตนไว้ว่า ‘เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ให้ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของท่าน’ บัดนี้พระสมณโคดมประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน น่าจะไขปริศนาได้ เราควรเข้าไปเรียนถาม” แล้วกลับคิดว่า “ขนาดครูทั้งหมกผู้อาวุโสคงแก้เรียนยังตอบไม่ได้ แล้วนับประสาอะไรกับพระสมณโคดมที่อายุน้อย เพิ่งบวชได้ไม่นาน จะไขปริศนาได้หรือ” สุดท้ายตกลงปลงใจว่า “ไม่ควรมาเปรียบเทียบกับความอาวุโสหรืออ่อนเยาว์ พระสมณโคดมแม้จะอายุน้อย แต่ก็ไม่ควรดูเบา” คิดดังนี้แล้ว ได้เข้าไปยังที่ประทับของพระพุทธเจ้า ถวายอภิวาทแทบพระบาท แล้วทูลถามคาถาปริศนานั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสคาถาเฉลยปริศนาให้ฟัง มาณพฟังคาถาเฉลยจบแล้วทราบอย่างถ่องแท้ว่า ท่านผู้นี้คือพระพุทธเจ้า

แล้วทรงจำคาถาแก้ปริศนานี้ไว้⁴³

3.3 พระวินัยธรรมคูปต์

คัมภีร์นี้เริ่มดำเนินเรื่องเหตุการณ์ตอนนี้ต่อจากเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าประทานการบวชให้ยสกุลบุตรและสหยา⁴⁴ ดังนี้

ตอนนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เมืองพาราณสี เมื่อนาคราชมาปรากฏกายป่าวประกาศคาถาปริศนาธรรม มหาชนต่างไปดูพานเงินและทองที่นาคราชเตรียมไว้เป็นรางวัลบ้าง ไปดูนางนาครมาณวิกาบ้าง ไปเพื่อประสงค์แก้ปริศนาบ้าง เวลานั้นมีมาณพคนหนึ่งชื่อนาลกะ (那羅陀梵志⁴⁵) พำนักอยู่ชานเมืองพาราณสี เป็นผู้มิลทิน (กิเลส) เบาบาง มีสติปัญญาชาญฉลาด นาลกะได้ออกไปหานาคราชแล้วกล่าวว่า “บัดนี้ ท่านจงกล่าวคาถาปริศนา เราประสงค์จะกล่าวแก้ปริศนา” เอรกปัตตนาคราชกล่าวคาถาปริศนา 2 บท นาลกะบอกไปว่า “หลังจากนี้ไป 7 วัน เราจะมาตอบแก้ปริศนาให้” จากนั้นห้องจำคาถานี้เข้าไปในเมืองพาราณสีเพื่อเรียนถามครูทั้งหมามีปุณณกัสสปะเป็นต้น บุคคลเหล่านี้ตอบไม่ได้ ช้ำยังแสดงความไม่พอใจอีกด้วย นาลกะจึงได้แต่คิดว่า “จะไปขอเรียนถามกับสมณพราหมณ์ที่ไหนได้อีก” แล้วนึกขึ้นได้ว่า “พระมหาสมณโคดมเป็นอาจารย์ของมหาชน มีผู้คนสักการะบูชาอยู่มาก เราควรเข้าไปเรียนถามคำเฉลยแก้คาถาปริศนานี้” แล้วกลับคิดว่า “ขนาดสมณพราหมณ์ผู้อาวุโส

⁴³ T22.106a6-106b21

⁴⁴ พระวินัยนิกายนี้ได้แสดงจำนวนสหยาเพิ่มเข้ามาอีกกลุ่มหนึ่งเป็นจำนวน 50 คน

⁴⁵ KBD s.v. “梵志” แสดงคำสันสกฤตที่สามารถแปลเป็นคำจีนนี้ได้ไว้หลายคำ เช่น parivrājaka, brahmacārin, māṇavaka เมื่อเทียบเคียงกับคำจีนที่ใช้เรียกบุคคลผู้นี้ในพระวินัยมหิสาสกะและพุทธจรีตสังครหะ พบว่ามีใช้คำที่แปลถอดเสียงจากสันสกฤตว่า māṇava จึงเลือกแปล 梵志 ว่า “มาณพ”

บวชเรียนมานาน ยังแก้คาถาปริศนาไม่ได้ แล้วนับประสาอะไรกับพระสมณโคดมที่ยังหนุ่ม บวชได้ไม่นาน จะสามารถไขปริศนาได้หรือ” สูดทำยตกลองปลงใจว่า “แม้จะยังหนุ่ม แต่ไม่ควรดูเบานักบวชหนุ่ม ผู้เป็นพระอรหันต์ บัดนี้เราควรเข้าไปเรียนถามคำเฉลยแก้คาถาปริศนา กับสมณะท่านนี้” มาณพนาถกะจึงได้ไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ประณมมือทูลถามพระพุทธองค์ว่า “ข้าพระองค์ประสงค์จะถามคำถาม ถ้าหากพระสมณโคดมทรงอนุญาต จะทูลถาม” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ท่านมาณพ ท่านประสงค์จะถามอะไรก็เชิญตามใจชอบเถิด” นาลกะได้ฟังแล้วนึกอยู่ว่า “สมณพราหมณ์ท่านอื่นที่ตนเคยไปพบ ต่างก็มีได้ให้เกียรติเรา ไม่แก้ปริศนาให้ ไม่บอกว่าเชิญถามได้ตามใจชอบ ผู้ที่เรา มาพบในวันนี้ช่างน่าอัศจรรย์นัก” จากนั้นกล่าวคาถาปริศนานั้น แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาเฉลยคำตอบ นาลกะท่องจำไว้อย่างดี จากนั้นถวายอภิวาทแทบพระบาทแล้วกระทำประทักษิณ 3 รอบ⁴⁶

3.4 พระวินัยมูลสรวาสติวาท

เมื่อเอเรกปัตตนาคราชแปลงกายเป็นชายหนุ่มไปตระเวนถามคาถาปริศนา 2 บทนั้นอยู่ที่เมืองพาราณสี มหาชนหมู่ใหญ่ได้มาประชุมรวมกัน ในจำนวนนั้นแม้จะมีผู้คงแก่เรียนมากด้วยสติปัญญา แต่ไม่สามารถแก้ปริศนาได้ นาคราชแปลงกายจึงป่าวร้องว่า “พาราณสีไร้คนมีปัญญา ช่างไม่ใช่บ้านเมืองเอาเสียเลย” พวกพราหมณ์และคหบดีเป็นต้นต่างก็บอกชายหนุ่มว่า “อย่าได้ป่าวร้องว่า นี่ช่างไม่ใช่บ้านเมืองเอาเสียเลย เมืองของเรานี้ยังมีผู้เปี่ยมด้วยสติปัญญาสูงส่ง ฟานักอยู่ในป่า โปรดรอท่านผู้นี้มาแก้ปริศนา” ชายหนุ่มถามว่า “ท่านผู้นี้มีนามว่าอย่างไร” ได้รับคำตอบว่า “นาลกะ (那剌陀)” แล้วบอกไปว่า “หากเป็นเช่นนั้น วันนี้เราจะรอคอย” ฝ่ายฤาษีนาลกะซึ่งพัก

⁴⁶ T22.791a6-791c21

อยู่ที่อาศรม เมื่อได้รับคำเชื้อเชิญแล้วตกลงยินยอมเดินทางมา นาคแปลงกายเข้าไปหาเขาแล้วกล่าวว่า “ท่านมหาฤาษี เราจะถามคาถาปริศนานี้ หากมีผู้ตอบได้ เราจะมอบหีบทองคำนี้ให้” เมื่อนาลกะได้ฟังคาถาปริศนาก็จดจำไว้แล้วบอกชายหนุ่มว่า “ไว้อยู่แข็งแรงแก่ท่าน” “เมื่อไรเล่า” “อีก 12 ปี” “ท่านมหาฤาษี ช่างนานเกินไป” “อีก 6 ปี” “ยังนานเกินไป” ... “อีก 7 วัน” “ท่านมหาฤาษี เราจะรอ 7 วัน”

ในช่วงนั้นนาลกะได้เป็นสหายคุ้นเคยกันกับภิกษุปัญจวัคคีย์ จึงได้เข้าไปสอบถามท่านเหล่านั้นว่า “มีชายหนุ่มคนหนึ่งถือหีบทองคำมากถามคาถาปริศนา พร้อมกับบอกว่า ‘จะมอบหีบทองคำนี้ให้แก่ผู้ใดที่แก้ปริศนานี้ได้’ คาถานี้สั้นแต่มียุทธวิธีหลายหลาก ยากที่จะแก้ได้ บัดนี้ควรจะทำอย่างไรดี” ภิกษุปัญจวัคคีย์ตอบว่า “นาลกะ ท่านควรไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถาม” นาลกะถามว่า “ท่านผู้เจริญ พระพุทธเจ้าอุบัติในโลกแล้วหรือ” “อุบัติแล้ว” “ประทับอยู่ที่ไหน” “ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน” ทันใดนั้นนาลกะก็ปิติยินดี รีบไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เห็นลักษณะมหาบุรุษ 32 อนุพยัญชนะ 80 และพระรัศมีวาหนึ่ง เปล่งออกจากพระวรกาย เกิดความอัศจรรย์ใจ รู้สึกประจักษ์ดังผู้ยากไร้ได้ชมทรัพย์ใหญ่ ดุจพระราชโอรสได้ขึ้นครองราชบัลลังก์ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้แสดงธรรมเทศนาต่างๆ จบลงด้วยอริยสัจ 4 นาลกะได้บรรลุโสดาปัตติผล ก้มอภิวาทแทบพระบาทพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอบวชเป็นภิกษุ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เธอจงไปแก้คาถาปริศนาให้ชายหนุ่มนั้นก่อน แล้วจึงค่อยมาบวช” นาลกะกราบทูลว่า “ถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะได้บรรลุธรรมขั้นนี้แล้ว กระนั้นก็ยังไม่วางแก่นัยของคาถาปริศนา นี้ ยังไม่มีปัญญาเพียงพอ

หากไปแล้วจะได้ประโยชน์อันใด” จากนั้นพระพุทธเจ้าตรัสบอกคาถา
เฉลยปริศนาจำนวน 2 บท พร้อมทั้งตรัสบอกเพิ่มเติมอีกว่า “หาก
ชายหนุ่มนั้นพูดว่า ‘ยังไม่อาจเข้าใจได้’ ให้กล่าวคาถาดังต่อไปนี้”
จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสบอกคาถาให้อีก 2 บทมีเนื้อความเป็นต้นว่า
“เมื่อบุคคลได้ฟังถ้อยคำอันเป็นสุภาสิต จะเข้าใจได้โดยมีสมาธิตั้งมั่น
หากฟังไม่เข้าใจความหมาย ก็เพราะดำรงอยู่ในความประมาท ...”
ทั้งยังตรัสบอกอีกว่า “หากได้รับคำถามว่าพระพุทธเจ้าอุบัติในโลกหรือยัง
ก็ให้ตอบว่าอุบัติแล้ว หากถูกถามว่าประทับอยู่ที่ไหน ก็ให้ตอบว่าปา
อิสิปตนมิตทายวัน”⁴⁷

3.5 พุทธจรีตสังครหะ

คัมภีร์นี้เริ่มดำเนินเรื่องเหตุการณ์ตอนนี้อยู่ต่อจากเหตุการณ์ที่
พระพุทธเจ้าประทานการบวชให้ยสกุลบุตรพร้อมทั้งสหาย และกลุ่ม
ญาติอีก 30 ท่าน⁴⁸ ดังนี้

ฤาษีอสิตตะ (阿私陀仙) พานาลกะ(那羅陀) ผู้เป็นศิษย์มายังสถานที่
ใกล้เมืองพาราณสี สร้างอาศรมอยู่ในที่นั้น คอยพร่ำสอนว่า “นาลกะ
พระพุทธเจ้าจะอุบัติในโลก เจ้าจงเข้าไปหาท่าน แล้วปลงผมออกบวช
ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของท่าน จะได้เข้าถึงประโยชน์สุขอันยิ่ง
ใหญ่ตลอดกาลนาน” ล่วงไปไม่นานฤาษีอสิตตะสิ้นชีพลง หลังจากนั้น
ลามลักการะและชือเสียงที่ฤาษีอสิตตะเคยได้รับก็ตกทอดมาสู่ศิษย์ผู้นี้
เมื่อนาลกะได้รับลามลักการะและมีชือเสียง ก็ตั้งใจยินดี ไม่คิดจะ
แสวงหาสัจธรรมสูงสุด ไม่เชื่อเรื่องที่จะมีพระรัตนตรัยบังเกิดขึ้น

ฝ่ายนาคราชทั้งสองคือ เอรกปัตตะและสังขะ ได้ป่าวร้องคาถา

⁴⁷ T24.303a28-303c25

⁴⁸ คัมภีร์พุทธประวัติเล่มนี้แสดงเนื้อหาเพิ่มเติมเข้ามาว่า หลังจากพระพุทธเจ้า
เทศน์โปรดยสกุลบุตรและสหายแล้ว ก็ได้ประทานการบวชให้กับญาติอีกกลุ่มนี้ด้วย

ปริศนาธรรมและแสดงรางวัลที่จะมอบให้ ผู้คนจากทั่วสารทิศมารวมตัวกัน ณ ที่นั้นแล้วกล่าวว่า “เราสามารถแก้คาถาปริศนา 2 บทนี้ได้” แต่พอฟังคาถาแล้ว บ้างก็ฟังไม่รู้เรื่อง บ้างก็แก้ปริศนาไม่ได้ บ้างก็กลับถามนาคราชกลับไปว่า “นี่คือคาถาอะไรกัน” หรือถามกลับไปว่า “คาถานี้มีความหมายว่าอย่างไร” ในเวลานั้น ฤๅษีมาณพนาลกะ (那羅陀童子仙人) พำนักอยู่ที่แคว้นมคธ เป็นเจ้าสำนักของหมู่ชน ทั้งชายหญิงในแคว้นนี้ต่างเคารพยกย่องสรรเสริญกันว่า “มาณพนี้รู้เห็นเองแล้วยังสอนผู้อื่นให้รู้เห็นตามด้วย” ชาวเมืองจึงนำเรื่องนาคราชไปร้องคาถาปริศนาไปเรียนให้ฤๅษีมาณพนาลกะทราบ ฤๅษีนี้คิดว่า “ตัวเราเป็นอาจารย์เจ้าสำนักของชาวแคว้นมคธ หมู่ชนเหล่านี้ต่างถวายลาภสักการะ เคารพยกย่องเลื่อมใสเรา ถึงขนาดสรรเสริญว่าเรารู้เห็นเองแล้วยังสามารถสอนถ่ายทอดแก่ผู้อื่นได้ หากเราบอกว่าไม่สามารถแก้คาถาปริศนา 2 บทนี้ได้ จะอับอายเสียชื่อและเสื่อมลาภสักการะ” จึงได้บอกชาวแคว้นมคธไปว่า “เราจะไปกับพวกท่านเพื่อพบนาคราชทั้งสองนั้นสักคราวหนึ่ง ขอให้นาคราชกล่าวคาถา 2 บทนี้ แล้วเราจะแสวงหาคำตอบ” ชาวแคว้นมคธพากันมาห้อมล้อมแล้วให้ฤๅษีมาณพนาลกะเป็นหัวหน้านำไปหานาคราชทั้งสอง ครั้นไปถึงแล้ว เชื้อเชิญให้นาคราชทั้งสองกล่าวคาถาปริศนา 2 บทนั้น เมื่อนาคราชกล่าวคาถาแล้ว ฤๅษีมาณพนาลกะได้ตอบว่า “วันนี้เราได้มาสดับคาถา 2 บทจากนาคราชทั้งสอง หลังจากนั้นไปอีก 7 วัน จึงจะมาตอบคำเฉลย” นาคราชทั้งสองตอบตกลงตามนั้น

ช่วงเวลานั้น ครูทั้งหกมีปุณณกัสสปะเป็นต้น พำนักอยู่ในเมืองพาราณสี ฤๅษีมาณพนาลกะได้เข้าไปเรียนถามกับครูทั้งหกนั้น แต่บุคคลเหล่านั้นไม่สามารถไขความหมายของปริศนาได้ ช้ายังตอบกลับมา

อย่างขุ่นเคืองว่า “คาถา 2 บทนี้ จะมีสาระอะไรเล่า” ในช่วงเวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเพ่งตรัสรู้ได้ไม่นาน ประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ฤาษีมาณพนาลกะดำริว่า “สมณะท่านนี้ ฟานักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน บัดนี้เราน่าจะเข้าไปเรียนถาม คำเฉลยคาถาปริศนา 2 บท” แต่กลับคิดว่า “สมณพราหมณ์อื่นๆ ผู้อาวุโส เป็นอาจารย์ของพระราชา ทั้งยังบวชมานาน ดังเช่นปุณณกัศสปะ เป็นต้น ยังไม่สามารถแก้ปริศนาได้ จะกล่าวไปโยถึงสมณะหนุ่มน้อย เพื่อบวชได้ไม่นาน เมื่อเราถามคาถาปริศนาแล้ว จะสามารถตอบได้หรือ” แล้วตกลงปลงใจว่า “ถึงจะเป็นพราหมณ์หรือสมณะหนุ่ม ก็ไม่ควรดูเบา บางทีพราหมณ์หรือสมณะหนุ่มก็มีสติปัญญา ขาญฉลาดเฉียบแหลมได้ บัดนี้เราควรเข้าไปหาพระมหาสมณะ เรียนถามคำเฉลยคาถาปริศนา” แล้วได้เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ท่านพระสมณโคดมผู้เจริญ เราประสงค์จะเรียนถามสักข้อ ไม่ทราบที่ท่านผู้เจริญอนุญาตหรือไม่” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ท่านมาณพ เชิญถามได้ตามประสงค์ เราจะชี้แจงให้” เมื่อฤาษีมาณพนาลกะได้รับอนุญาต จึงได้กล่าวคาถาปริศนา 2 บทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสเฉลยให้เป็นคาถา 2 บท ฤาษีมาณพนาลกะได้ฟังแล้วเข้าใจอย่างแทงตลอด มีปีติโสมนัสขยับกายไปมา⁴⁹

3.6 ศึกษาเปรียบเทียบ

จากเนื้อเรื่องเหตุการณ์ตอนนี้ในแต่ละคัมภีร์ จะเห็นว่าประเด็นที่ต่างกันได้แก่

1) บุคคลที่รับฟังคาถาเฉลยปริศนาแล้วนำไปตอบแก่นาคราช อรรถกถาธรรมบทให้ข้อมูลว่า เป็นอุตตรมาณพ ส่วนคัมภีร์นิกายอื่นให้ข้อมูลว่า เป็นนาลกมาณพหรือฤาษีนาลกะ หากพิจารณาแหล่งที่มาของ

⁴⁹ T3.825c11-827c8

ข้อมูลตามลำดับชั้นคัมภีร์ก็ถือว่า แหล่งข้อมูลที่แสดงไว้ว่าบุคคลผู้นี้ คือ ฤาษีนาละกะ เป็นคัมภีร์ชั้นพระวินัยปิฎกของนิกายมหายาน ธรรมคูปต์ และมูลสรวาสติวาท จึงนับว่ามีน้ำหนักไม่น้อย สำหรับประเด็นว่ามานพทั้งสองชื่อนี้มีโอกาสเป็นบุคคลเดียวกันได้มากน้อยเพียงใด จะขอยกไปพิจารณาในบทความภาค 2

2) ลำดับเหตุการณ์ที่มานพผู้นี้บรรลุโสดาบัน อรรถกถาธรรมบท ให้ข้อมูลว่า ได้บรรลุในระหว่างที่ฟังพระพุทธานุญาตเจ้าตริสคาถาเฉลยปริศนา ส่วนพระวินัยมูลสรวาสติวาทแสดงไว้ว่า เมื่อพระพุทธานุญาตแสดงข้อธรรมต่าง ๆ จบลงด้วยอริยสัจ 4 เขาได้บรรลุโสดาปัตติผล ถัดจากนั้น พระพุทธานุญาตจึงค่อยตรัสคาถาเฉลยปริศนา ในประเด็นเรื่องลำดับเวลาที่บรรลุโสดาบัน แม้จะมีความแตกต่างกันอยู่ระหว่างคัมภีร์ต่างนิกาย อย่างไรก็ตามยังคงมีสิ่งที่สอดคล้องร่วมกันคือ มานพผู้นี้ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันในคราวที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าครั้งแรก⁵⁰

ข้อมูลจากคัมภีร์อื่นที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองที่นาคราชมาป่าวประกาศคาถาปริศนา รวมทั้งสถานที่และเวลาที่มานพมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าครั้งแรก น่าจะช่วยเสริมรายละเอียดส่วนนี้ให้ชัดเจนเพิ่มขึ้นจากข้อมูลในอรรถกถาธรรมบทดังนี้

1) เมืองที่นาคราชมาป่าวประกาศคาถาปริศนา อรรถกถาธรรมบท พระวินัยมหายาน พระวินัยธรรมคูปต์ และพุทธจริตสังคราะห์ให้ข้อมูลเพียงว่า ณ แม่น้ำคงคา แต่มีได้ระบุว่าแม่น้ำคงคาช่วงที่ไหลผ่านเมืองใด มีเพียงพระวินัยมูลสรวาสติวาทที่แสดงชื่อเมือง

⁵⁰ พระวินัยมหายานแสดงรายละเอียดไว้ว่า “摩訶闍說偈已，深知是佛 เมื่อมานพฟังพระพุทธเจ้าตรัสคาถาเฉลยจบแล้ว ก็ทราบอย่างถ่องแท้ว่าท่านผู้นี้คือพระพุทธเจ้า” (T22.106b21) ข้อมูลนี้ก็สนับสนุนว่ามานพผู้นี้ได้บรรลุธรรมหลังจากฟังคาถาเฉลยจากพระพุทธเจ้า

ไว้ชัดเจนว่า ขณะนั้นนาคราชแปลงกายได้ตระเวนมาถึงเมืองพาราณสี หากถือตามชื่อเมืองที่แสดงไว้นี้ประมวลกับข้อมูลในอีก 4 คัมภีร์ข้างต้น ก็จะเชื่อมโยงได้ว่า เหตุการณ์ตอนนาคราชป่าวประกาศคาถาปริศนา ที่ระบุในเรื่องนี้ เกิดขึ้น ณ แม่น้ำคงคาช่วงที่ไหลผ่านเมืองพาราณสี⁵¹ ซึ่งในอินเดียถือกันว่าเป็นบริเวณที่มีความศักดิ์สิทธิ์และมีผู้คนแวะเวียนไปกันเป็นจำนวนมาก ทั้งยังเป็นเมืองเดียวกันกับเมืองที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในขณะนั้น

อนึ่ง พระวินัยมหิสาสกะและพุทธจริตสังครหะให้ข้อมูลว่า ช่วงเวลานั้นมาณพนาลกะหรือฤาษีนาลกะพำนักอยู่ในแคว้นมคธ จากนั้นก็ได้รับคำเชื้อเชิญจากชาวเมืองให้เดินทางไปหานาคราช เมื่อพิจารณาจากอาณาเขตของแคว้นแคว้นในอินเดียยุคพุทธกาล แคว้นมคธมีอาณาเขตติดต่อกับแคว้นกาสิ (เมืองหลวงของแคว้นกาสิคือ พาราณสี) ดังนั้นเมืองพาราณสี (บาลี Bārāṇasī, สันสกฤต Vārāṇasī) จึงมิได้ห่างไกลจากแคว้นมคธมากนัก

⁵¹ เหตุผลหนึ่งที่เอกรูปตตนาคราชเลือกมาที่เมืองพาราณสี อาจเป็นเพราะได้มางานสโมสรสังสรรค์ที่วิมานของสังขนาคราช ณ เมืองพาราณสีอยู่บ่อยครั้ง ดังมีกล่าวไว้ในมหาวิสตุ (ข้อ 2.2) และพุทธจริตสังครหะ (ข้อ 2.6)

ภาพที่ 1 แผนที่อินเดียโบราณ

ที่มา : แผนที่ของอินเดียโบราณ, *maps India*,

สืบค้นเมื่อ 31 พฤษภาคม 2563,

<https://th.maps-india-in.com/img/0/แผนที่ของอินเดียโบราณ.jpg>.

2) สถานที่ที่มานพเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า อรรถกถาธรรมบทให้ข้อมูลว่า บริเวณต้นสิรีสะ 7 ต้น ณ เมืองพาราณสี ส่วนคัมภีร์นิกายอื่นก็ให้ข้อมูลว่าเป็นเมืองพาราณสีเช่นเดียวกัน แต่ระบุว่าเป็นป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมื่อเชื่อมโยงข้อมูลกัน ก็จะประมวลความได้ว่า บริเวณที่มีต้นสิรีสะทั้ง 7 ต้นนั้นเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

3) เวลาที่มานพเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จากข้อความในอรรถกถาธรรมบทว่า “atha Satthā loke uppajjitvā ekadivasam paccūsakāle lokam volokento ...”⁵² ตอนนั้น พระศาสดาอุบัติในโลกแล้ว วันหนึ่ง

⁵² Dhp-a (E^e) III 232,₆₋₇

ยามไกล่รุ่ง ทรงตรวจฺดูโลกอยู่ ...⁵³” พอจะเข้าใจได้โดยกว้าง ๆ ว่าเป็นช่วงเวลาหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วไม่นานมากนัก แต่ไม่อาจลงรายละเอียดเจาะจงไปมากกว่านี้ได้ เมื่อพิจารณาข้อมูลจากคัมภีร์อื่นคือ พระวินัยมหิสาสกะ พระวินัยธรรมคูปต์ และพุทธจรีตสังครหะ ซึ่งแสดงช่วงเวลาที่สอดคล้องกันคือ เป็นเหตุการณ์หลังจากที่พระพุทธเจ้าเทศน์โปรดยสกุลบุตรและสหาย แม้มหาวัสตุกัจจาลัมบเหตุการณ์นี้ไว้ในช่วงหลังจากที่พระพุทธองค์แสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์แล้วได้ไม่นานนักและยังคงประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน นอกจากนี้พระวินัยมูลสรวาสติวาทยังมีใจความอธิบายว่า ฤาษีนาละกะทราบวาทะพระพุทธเจ้าอุบัติในโลกและทราบสถานที่ประทับของพระพุทธองค์โดยผ่านการบอกเล่าจากภิกษุปัญจวัคคีย์⁵⁴ ข้อมูลนี้นับว่าให้รายละเอียดเกี่ยวกับเวลาที่ชัดเจนมากขึ้น กล่าวคือ เป็นช่วงเวลาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์แล้วแต่ยังประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

จะเห็นว่า ข้อมูลด้านสถานที่และเวลา ที่มาณพมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าของแต่ละคัมภีร์ สามารถช่วยเสริมรายละเอียดซึ่งกันและกัน ประมวลข้อมูลเชื่อมกันได้ว่า สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสคาถาเฉลยปริศนาให้มาณพฟัง คือ บริเวณที่มีต้นสิริสะทั้ง 7 ต้นในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี อันเป็นช่วงเวลาพระพุทธเจ้ายังประทับอยู่ ณ ป่าแห่งนั้นภายหลังจากที่เทศน์โปรดยสกุลบุตรและสหายแล้ว

⁵³ คำแปลไทยที่มีได้แสดงการอ้างอิงไว้ที่เชิงอรรถ เป็นการแปลโดยผู้เขียนเอง

⁵⁴ T24.303b18-303b24: “時那剌陀與五苾芻先為親友……苾芻告曰:「那剌陀!應往佛所而為諮問。」那剌陀曰:「仁者!佛出世耶?」答曰:「已出。」問曰:「住在何處?」答曰:「在仙人墮處施鹿林中。」”

4. มาณพไปตอบปริศนาและพานาคราชมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

เนื้อหาเหตุการณ์ตอนหนึ่งของแต่ละคัมภีร์ มีดังนี้

4.1 อรรถกถาธรรมบท

อุตตรมาณพไปหานางนาคราณิกาแล้วขับเพลงแก้ตามที่ได้เรียนมาจากพระพุทธเจ้า นาคราชได้ยินดังนั้นก็ทราบว่าเป็นพระพุทธเจ้าอุบัติแล้ว ดีใจว่า “เราไม่ได้ฟังข้อธรรมเช่นนี้มาตลอดพุทธันดรหนึ่ง พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลกแล้วหนอ” จึงเออหางฟาดน้ำ เกิดเป็นคลื่นใหญ่ซัดขึ้นไปบนฝั่งทั้งสอง ผู้คนริมฝั่งแถบนั้นจมลงไปตามน้ำ นาคราชก็ยกผู้คนเหล่านั้นวางไว้บนพังพาน แล้วจึงค่อยให้ยืนบนบก นาคราชนั้นเข้าไปหามาณพแล้วถามว่า “พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน” มาณพตอบว่า “ประทับนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่ง” นาคราชกล่าวว่า “มาเถิด พวกเราจะพากันไป” ทั้งมาณพและมหาชนได้ร่วมเดินทางไปด้วย เมื่อ นาคราชไปถึงก็ถวายบังคมพระศาสดาแล้วยืนร้องให้อยู่ พระศาสดา ตรัสถามนาคราชว่า “อะไรกันหรือนี้” นาคราชก็กราบทูลถึงบุพพกรรมในอดีตของตน จากนั้นพระศาสดาตรัสแสดงธรรมเกี่ยวกับความยาก 4 ประการ มีการได้อัตภาพเป็นมนุษย์ เป็นต้น เมื่อจบพระธรรมเทศนา เหล่าเวไนยสัตว์ 84,000 ได้บรรลุธรรม ส่วนนาคราชควรจะได้บรรลุ โสดาปัตติผลในวันนั้น กลับไม่ได้บรรลุเพราะยังเป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่นาคราชนี้จะไม่ต้องเหนื่อยยากลำบากใน 5 กรณี คือ (1) ถือปฏิสนธิ (2) ลอกคราบ (3) ปล่อยใจลงสู่ความหลับ (4) เสพเมถุนกับนางนาครผู้มีชาติเสมอกัน (5) จูติ โดยทั่วไปเหล่าพญานาคจะคงสภาพเป็นรูปร่าง นาคเมื่ออยู่ในสถานการณ์ดังกล่าว แต่ว่านาคราชนี้สามารถท่องเที่ยวไปได้ด้วยรูปร่างที่เป็นมาณพ⁵⁵

⁵⁵ Dhpa-a (Ee) III 234-236; อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก ชุ.ธ.อ. 42/278-281 (ไทย.มมร)

4.2 มหาวิสต์

คัมภีร์นี้ตัดตอนมาแสดงเหตุการณ์ที่นาคราชพร้อมทั้งภานีนาลกะพากันมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วดังต่อไปนี้ เมื่อเอรกปัดตนนาคราชกล่าวคาถาปริศนาบทแรกแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสเฉลยเป็นคาถา 1 บท จากนั้นนาคราชกล่าวคาถาปริศนาบทที่สอง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสเฉลยเป็นคาถาอีก 1 บท แล้วนาคราชได้กล่าวคาถาเพิ่มเติมอีก 1 บทเพื่อถามให้แน่ใจว่าพระพุทธเจ้าที่ตนได้มาพบนั้น คือ ในความฝันหรือปรากฏเป็นเรื่องจริง เทวดาได้กล่าวตอบให้เป็นจำนวนหลายคาถา ถัดจากนั้นภานีนาลกะทูลขออนุญาตการบวชกับพระพุทธเจ้า เมื่อได้รับการประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้วก็ทูลถามเกี่ยวกับข้อปฏิบัติของมุนี (mauneya) หรือโมเนยยปฏิบัติทา พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบให้เป็นจำนวนหลายคาถา⁵⁶

4.3 พระวินัยมหิตาสกะ

เมื่อครบกำหนดวันที่ 7 มาณพนาลกะเข้าไปหาพญานาค เวลานั้นมมหาชน 84,000 คนได้มารวมตัวกันที่สองฝั่งแม่น้ำคงคา ประสงค์จะฟังมาณพกล่าวแก้คาถาปริศนา แล้วมาณพจึงกล่าวคาถาเฉลยปริศนาตามที่ได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า นาคราชฟังแล้วก็โสมนัสขยับตัวไปมาร่ำพึมพำว่า “พระพุทธเจ้าอุบัติในโลกแล้ว บัดนี้เราจะได้พบพระพุทธเจ้าแล้วท่านผู้นี้เป็นใครกัน เราไม่เห็นสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมอื่นใดตลอดสากลจักรวาลที่จะสามารถแก้ปริศนานี้ได้” แล้วจึงถามมาณพว่า “ขอท่านจงตอบเราตามจริง คาถาที่ท่านกล่าวตอบนั้นได้ฟังมาจากใคร เราไม่เห็นสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมอื่นใดตลอดสากลจักรวาลที่จะมีความสามารถแก้ปริศนานี้ได้ นอกเหนือจากพระพุทธเจ้าหรือผู้ที่รับฟังมาจากพระพุทธเจ้า” มาณพตอบว่า “เราจะตอบท่านตามจริง

⁵⁶ Mvu III 384-389

พระพุทธรูปอยู่ในโลกแล้ว เราได้ฟังมาจากพระองค์” นาคราชถามอย่างดีใจว่า “บัดนี้พระพุทธรูปประทับอยู่ที่ไหน เราปรารถนาจะได้พบพระองค์” มาณพุกุเขยื้อนมือขวาชี้ไปยังทิศที่พระพุทธรูปประทับอยู่พร้อมทั้งบอกว่า “บัดนี้พระพุทธรูปประทับอยู่ที่นั่น” นาคราชก็ยิ่งปีติปราโมทย์ กล่าวคำนอบน้อมต่อพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วบอกมาณพุกุว่า “ท่านสามารถพาเราไปยังสถานที่ประทับของพระพุทธรูปแล้วกราบทูลท่านได้หรือไม่” มาณพตอบตกลง ครั้นแล้วนาคราชได้ขยายร่างกลับเป็นกายขนาดใหญ่และทอดยาว ดวงตามีลักษณะเหมือนบาตรใบใหญ่ หายใจมีเสียงดุจฟ้าคำราม พ่นดวงไฟออกจากปาก ทำให้เกิดเป็นคลื่นใหญ่ซัดออกมา มหาชน 84,000 คน ลอยไปตามน้ำแล้วก็กลับมาที่ฝั่ง จากนั้นนาคราชแปลงกายเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แล้วขึ้นฝั่งเดินทางไปหาพระพุทธรูป ทอดสายตามองดูพระผู้มีพระภาคเจ้าแต่ไกล เมื่อพระพุทธรูปทอดพระเนตรเห็นนาคราชก็ตรัสเรียกว่า “มาเถิด เอรกกัปตนาคราช” นาคราชเมื่อได้ยินดังนั้นก็รำพึงในใจว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้จักชื่อเรา” ยิ่งเพิ่มพูนความเคารพเลื่อมใส เข้าไปถวายอภิวาทแทบพระบาท แล้วนั่งอยู่ด้านหนึ่ง ทูลถามคาถาปริศนาอีกครั้ง พระเจ้าพุทธรูปได้ตรัสตอบเหมือนดังที่ตรัสบอกแถมมาณพ นาคราชฟังจบก็ดีใจอย่างมากแล้วกลับร้องให้พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสถามถึงสาเหตุที่เป็นเช่นนั้น นาคราชได้กราบทูลเล่าถึงบุพพกรรมในอดีตแล้วกล่าวต่อไปว่า “บัดนี้ข้าพระองค์ได้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จอุบัติแล้วอัสสจรรยไฉน เพิ่งได้ตระหนักว่าพระดำรัสของพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายไม่แปรผันเป็นอื่น จึงหวั่นหวาดเกรงแต่ระลึกถึงว่าได้ทำผิดพลาดในพระพุทธศาสนา มาบัดนี้ไม่สามารถน้อมรับคำสั่งสอนของพระพุทธรูปได้ จึงร้องไห้เสียใจ” จากนั้นนาคราช

ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ขอได้โปรดพยากรณ์ข้าพระองค์ว่าเมื่อใดจะพ้นจากอติภาพพญานาคนี้” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เมื่อผ่านล่วงไปเป็นระยะเวลาเท่านี้ จะมีพระเมตไตรยพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก เวลานั้นเธอจะพ้นจากอติภาพพญานาคได้บรรพชาอุปสมบท ประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริบูรณ์ ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์” แล้วพระพุทธองค์ให้พญานาครับไตรสรณคมน์ พร้อมทั้งแสดงพระสัทธรรมมีประการต่าง ๆ มีอนุปพิภพเป็นต้นแก่มหาชน 84,000 คน จบลงด้วยอริยสัจ 4 มหาชนเหล่านั้นล้วนได้บรรลุมรรคผล มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ตั้งอยู่ในศีล 5 จากนั้นนาคราชได้บอกมาณพว่า “ท่านจะต้องการนางนาคมาณวิกาไปทำไม นาคมาณวิกามักโกรธ อาจจะฟันไฟพิษทำร้ายได้ ท่านจงเอาเงินทองของมีค่านี้ไปเกิด ขอมอบให้ท่านทั้งหมด” มาณพตอบว่า “ไม่ต้องหรือนาคราช เราไม่ต้องการนาคมาณวิกา อีกทั้งไม่ต้องการเงินและทอง เพราะเมื่อเราได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสจบคาถาสุดท้าย ก็ปราศจากความกำหนัดยินดีในกามภพ” พระพุทธเจ้าตรัสกับนาคราชว่า “เธอควรจะไปยังวิมานได้แล้ว” นาคราชถวายความเคารพและกลับไป จากนั้นมาณพได้ถวายอภิวัตเทบพระบาทพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอได้โปรดประทานการบรรพชาอุปสมบทแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด” พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา หลังจากพระนาลกะบวชได้ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นพระอรหันต์องค์ที่ 62⁵⁷

4.4 พระวินัยธรรมคูปต์

หลังจากครบวาระ 7 วัน นาคราชออกมาจากวิมาน ผู้คนจำนวน

⁵⁷ T22.106b21-107a15 (พระอรหันต์ 61 องค์ก่อนนั้นได้แก่ องค์ที่ 1 พระพุทธเจ้า องค์ที่ 2-6 ปิณฺณวัคคีย์ องค์ที่ 7-61 ยสกุลบุตระและสหยา)

มากมารวมตัวกันในที่นั้น บ้างก็แลดูพานเงินพานทองคำ บ้างก็แลดูนางนาคราณวิกา บ้างก็ประสงค์จะฟังมาณพนาลกะกล่าวแก้คาถาปริศนา เมื่อมาณพมาถึงก็กล่าวคาถาแก้ปริศนาตามที่ได้รับฟังมาจากพระพุทธเจ้า นาคราชถามขึ้นว่า “เป็นมาณพผู้ใด ท่านมีสติปัญญา กล่าวแก้ได้เอง หรือว่าฟังมาจากสมณพราหมณ์ท่านอื่น” มาณพนาลกะตอบว่า “นาคราช เราไม่มีปัญญาเช่นนั้นหรอก บัดนี้มีพระสมณโคดมเชื้อสายศากยะผู้ออกบวชแล้วได้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เราได้รับฟังมาจากท่านนี้แล้วนำมากล่าวแก้” นาคราชรำพึงในใจว่า “พระตถาคตศากยะผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นในโลกแล้ว” จึงถามว่า “ขณะนี้พระตถาคตประทับอยู่ที่ไหน” มาณพตอบว่า “ขณะนี้ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน” นาคราชบอกว่า “ควรที่จะไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันด้วยกัน แล้วถวายบังคมพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” นาลกะกับนาคราชพร้อมทั้งมหาชนผู้แวดล้อมจำนวน 84,000 คนจึงพากันไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ครั้นถึงที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า แสดงความเคารพต่อพระองค์ นาลกะกล่าวทักทายปราศรัยกับพระพุทธองค์แล้วนั่งอยู่ด้านหนึ่งในบรรดามหาชน 84,000 คน บ้างก็ถวายอภิวาทแทบพระบาทแล้วก็นั่งอยู่ด้านหนึ่ง บ้างก็ยกมือแสดงความนอบน้อมทักทายปราศรัยแล้วก็นั่งอยู่ด้านหนึ่ง บ้างก็บอกชื่อสกุลของตนให้พระองค์ทราบแล้วก็นั่งอยู่ด้านหนึ่ง บ้างก็นั่งประนมมือแลดูพระตถาคตอยู่อีกด้านหนึ่ง บ้างก็เงยไม่กล่าวอะไรนั่งอยู่อีกด้านหนึ่ง เมื่อมหาชน 84,000 เหล่านี้มีใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้แสดงธรรมไปตามลำดับมีอนุปุปพิกขาเป็นต้น เมื่อจบพระธรรมเทศนา นาลกะและมหาชนล้วนได้บรรลุมรรคผล ต่างกราบทูลพระพุทธองค์ว่า “บัดนี้พวกข้าพระองค์มี

พระรัตนตรัยเป็นสรณะ ขอเป็นอุบาสกอุบาสิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งมั่นอยู่ในศีล 5” ขณะนั้นเฮอร์ปัตตนาคราชได้ร้องให้พุ่มพ่ายแล้วกลับ โสมนัสขยับตัวไปมา นาลกะจึงได้กล่าวกับนาคราชว่า “ท่านรู้สึกเสียดาย พานทองพานเงินและนางนาคมาณวิกาหรือ จึงได้ร้องให้” นาคราชตอบว่า “เรามีได้ร้องให้เพราะของพวกนี้เลย ท่านนาลกะพึงทราบเถิดว่า ท่านจงรับเอาพานทองใส่ก้อนเงิน และพานเงินใส่ก้อนทองคำไปได้เลย หากต้องการสตรีใดในเมืองพาราณสีไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร เราจะนำมามอบให้ ทั้งนี้เพราะท่านไม่สามารถอยู่ร่วมกับนางนาคมาณวิกาได้” นาลกะกล่าวตอบนาคราชไปว่า “เราไม่ต้องการ พานทองพานเงิน อีกทั้งมิได้ต้องการนาคมาณวิกา บัดนี้เราปรารถนา จะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระตถาคตเจ้า” ทันใดนั้นมาณพ นาลกะผู้บรรลุนิพพานแล้วได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ข้าพระองค์ปรารถนาจะบวชในสำนักของพระตถาคตเจ้า” พระพุทธองค์ได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่เขา แล้วพระนาลกะก็ได้เจริญวิปัสสนาจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในเวลานั้นบนโลกได้มีพระอรหันตสาวกจำนวน 111 องค์ นับรวมพระพุทธเจ้าด้วยเป็นพระอรหันต์จำนวน 112 องค์⁵⁸ จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสถามนาคราชว่า “แล้วทำไมเธอถึงได้ร้องให้พุ่มพ่ายเล่า” นาคราชจึงได้เล่าถึงบุพพกรรมในอดีตของตนแล้วกราบทูลต่อไปว่า “การที่ได้พบพระศากยมุนีพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็เป็นจริงตามที่พระกัสสปพุทธเจ้าได้ตรัสไว้โดยไม่ผิดแผก ข้าพระองค์นึกถึงว่า ‘น่าอัศจรรย์ ญาณหยั่งรู้ของพระตถาคตช่างเที่ยงตรงแท้มีคลาดเคลื่อนเป็นอื่น’

⁵⁸ พระวินัยนิกายนี้ได้แสดงเนื้อหาเพิ่มเติมเข้ามาว่า หลังจากพระพุทธเจ้าเทศน์โปรดยสกุลบุตรและสหายแล้ว ก็ได้เทศน์โปรดและประทานการบวชให้แก่กลุ่มสหายอีกกลุ่มหนึ่งจำนวน 50 คน

เพราะฉะนั้นจึงว่าเริงโสมนัสขยับกายไปมา” แล้วพระพุทธเจ้าก็ได้ให้นาคราชรับไตรสรณคมน์⁵⁹

4.5 พระวินัยมูลสรวาสติวาท

ภาชีนาลกะฟังพระพุทธเจ้าตรัสสอนแล้วก็ไปหาชายหนุ่มผู้เป็นนาคราชแปลงกายมา ได้กล่าวตอบปัญหาตามที่ได้รับฟังมาจากพระพุทธองค์ ตั้งแต่แก้คำถาปรีศนาจนถึงตอบว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ขณะนั้นเอรอกปัตตนาคราชใคร่ครวญว่า “หากเรากลายร่างกลับเป็นพญานาคต่อหน้าท่านนาลกะ เขาจะดูถูกเราได้ ถ้าแปลงเป็นพราหมณ์ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมืองพาราณสีนี้ก็จะมีพราหมณ์ผู้ใหญ่ซึ่งเชี่ยวชาญไตรเพทและอาถรรพเวท หากว่าเห็นเราผู้แปลงกายมา คงจะเกิดความคลางแคลงสงสัยว่า พวกพราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง ทำไมผู้นี้ถึงลดตัวลงไปเข้าเฝ้าพระโคตมเล่า”⁶⁰ แล้วก็พิจารณาต่อไปว่า “หากกลายร่างกลับเป็นพญานาคเดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กายพญานาคก็มีความน่าหวาดกลัวมาก ดังนั้นเราควรจะแปลงกายเป็นพระเจ้าจักรพรรดิไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า” ทันใดนั้นก็แปลงกายเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีรัตนะ 7 ประการพร้อมทั้งมีขบวนเสนาอำมาตย์ข้าราชการบริพารจำนวนมากมาติดตามไปด้วย ขณะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังแสดงพระธรรมเทศนาแก่มหาชนจำนวนมาก มหาชนนั้นก็เกิดความอัศจรรย์ใจว่า “พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จมาจากไหน ไม่เคยได้เห็นมาก่อนในโลก ไม่ใช่เป็นท้าวมหาพรหมหรือ” ผู้คนต่างก็เกิดโลภะขึ้นในจิตคิดอยากจะ

⁵⁹ T22.791c22-792c15

⁶⁰ เข้าใจได้ว่า เป็นช่วงที่พระพุทธเจ้าเพิ่งเริ่มแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ยังไม่ได้มีพราหมณ์ผู้ใหญ่มาร่วมฟังหรือสนทนาปัญหาธรรมะด้วย

เป็นแบบพระเจ้าจักรพรรดิองค์นี้ ครั้นแล้วพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็น
 นาคแปลงกายก็ถวายอภิวัตตพาทพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า
 พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า “โมชบุรุษ ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า
 เธอได้สดับพระดำรัสห้ามปรามตักเตือนแล้ว แต่ก็ไม่อาจปฏิบัติตาม
 แล้วได้ล่วงละเมิดสิกขาบท จึงมาเสวยวิบากในอรรถาพพญานาค
 ผู้มีอายุยืนยาวอันเป็นทุกติภูมิ จวบจนบัดนี้ทำไมถึงยังมีจิตคิด
 ลวงหลอกสาวกของเราอีก เธอควรกลายร่างกลับเป็นพญานาคได้แล้ว”
 นาคราชกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อรรถาพพญานาคของตน
 นำหวาดกลัว เกรงว่าจะทำอันตรายแก่มหาชน” พระผู้มีพระภาคเจ้า
 จึงตรัสกับเทพอารักขานามว่าวัชรปาณี⁶¹ ให้คุ้มครองนาคราชไว้
 อย่าให้เกิดอันตรายกับผู้ใด จากนั้นนาคราชก็กลายร่างกลับเป็น
 พญานาคมี 7 เศียรแผ่พังพานกว้างใหญ่ ศีรษะอยู่ที่เมืองพาราณสี
 ส่วนหางยาวถึงเมืองตักสิลา และเนื่องจากผลของบาปกรรมในอดีต
 จึงทำให้มีต้นเอระกะขนาดใหญ่งอกตั้งขึ้นบนแต่ละหัว เมื่อถูกลมพัด
 เลือดหนองก็ไหลออกมาเหนอะหนะเหม็นคูล้งน่ารังเกียจ ทั้งยังมี
 แมลงต่าง ๆ มากอຍและเต็มอีก ไม่เป็นที่น่าแลดูแก่ผู้อื่น กระนั้นนาคราช
 ก็ยังหมอบอยู่แทบพระยุคลบาท ขณะนั้นมหาชนเห็นร่างกายพญานาค
 แล้วก็หวาดเสียวตกใจกลัว แปรเปลี่ยนจากความรู้สึกโลภกลายมา
 เป็นหวาดกลัว พวกทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “สิ่งที่อยู่เบื้องหน้าพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้านี้คืออะไร” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกมหาชนว่า
 “นี่ก็คือพระเจ้าจักรพรรดิที่เพิ่งมาถึง พวกเธอมีจิตยินดีกับผู้ที่
 แปลงกายมา นี่เป็นรูปลักษณะเดิมของเขา เนื่องจากบาปกรรมในอดีต

⁶¹ พระไตรปิฎกบาลี DN (E^o) I 95,^{8, 13-14} และ MN (E^o) I 231,^{30, 35} ก็มี
 ปรากฏชื่อเทพนี้ อรรถกถา Sv (E^o) I 264,¹²⁻¹³ และ Ps (E^o) II 277,³⁴⁻³⁵ อธิบายว่า
 หมายถึง ท้าวสักกะ ซึ่งเป็นผู้ถืออาวุธประจำกายคือวัชรไฉนมือ

จึงได้เสวยทุกข์ถึงเพียงนี้” แล้วนาคราชก็กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดพยากรณ์ข้าพระองค์ว่า จะพ้นจากอัมพาตพญานาคในกาลใด” พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่า “ในภายภาคหน้า เมื่อมนุษย์มีอายุขัยได้ 80,000 ปี จะมีพระเมตไตรยพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก พระองค์จะทรงพยากรณ์แก่เธอ แล้วก็จะพ้นจากอัมพาตพญานาค” นาคราชก็ได้ร้องไห้ฟูมฟาย หลังจากนั้นถวายความเคารพแทบพระบาทแล้วก็หลีกหายไป ครั้นแล้วมหาชนได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงบุพพกรรมของนาคราชนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสเล่าให้ฟัง ส่วนฤาษีนาลกะก็เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแทบพระบาทแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอได้โปรดประทานอนุญาตให้ข้าพระองค์บวชประพฤติธรรมอยู่ในพระธรรมวินัยของพระตถาคตด้วยเถิด” พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาเพียงแค่นั้นสุดพระดำรัสเป็นต้นว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ...” เส้นผมก็ถูกตัดหลุดร่วงเอง เป็นเหมือนดังโกนผมผ่านมาได้ 7 วัน มีจีวรห่มกาย และมีบาตรอยู่ในมือ สง่างามน่าเกรงขามดุจภิกษุผู้บวชมาร้อยพรรษา ต่อมาพระนาลกะก็ได้บรรลुเป็นพระอรหันต์⁶²

4.6 พุทธจิตสังครหะ

เวลานั้นผู้คนแคว้นต่าง ๆ เช่น มคธ โกศล ปฏิจจาละ เป็นต้น ได้ยินข่าวเลื่องลือไปว่า ฤาษีมาณพนาลกะจะมาแก้ปริศนาในอีก 7 วัน จึงได้เดินทางมารวมตัวกันเป็นจำนวน 84,000 คน ณ สองฝั่งแม่น้ำคงคา เพื่อประสงค์จะฟังฤาษีนาลกะกล่าวคาถาโต้ตอบนาคราชทั้งสอง ส่วนฤาษีมาณพนาลกะ เมื่อได้สดับคาถาแก้ปริศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วก็เดินทางกลับไปหานาคราชทั้งสอง กล่าวคาถาแก้ปริศนาตามที่ได้ฟังมาทันใดนั้น เอรกปัตตนาคราชก็ดำริว่า “บัดนี้เราจะได้พบ

⁶² T24.303c25-305a12

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระสุคต เรารู้ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระสุคตอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์จะทรงโปรดเรา” แล้วจึงถามมาณพนาลกะว่า “มาณพ ขอจงบอกเราตามตรง คาถาแก้ปริศนานี้ ท่านฤาษีสามารถคิดได้เอง หรือว่าฟังมาจากผู้อื่น ท่านฤาษีมาณพ ทัวทั้งจักรวาลนี้ เราไม่เห็นสมณพราหมณ์ หรือมนุษย์เทวาผู้ใดจะสามารถตอบแก้คาถาปริศนา 2 บทนี้ได้ ผู้ที่สามารถตอบแก้ได้ จะเป็นใครไปไม่ได้นอกเสียจากพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งได้ฟังมาจากพระองค์แล้วนำมาตอบแก้” ฤาษีมาณพนาลกะก็ได้ตอบนาคราชเป็นคาถามีใจความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสบอกให้ จากนั้นนาคราชจึงถามว่า “บัดนี้ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ทางทิศใด” ฤาษีมาณพนาลกะก็จัดแจงผ้าที่ห่มคลุมอยู่ให้ห่มเฉียงบ่าเปิดไหล่ขวา ประนมมือหันไปทางทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ แล้วบอกแสดงทิศทางให้แก่ นาคราชว่า “พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ในทิศนี้” นาคราชก็ได้หันไปทางทิศนั้น กล่าวแสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้า แล้วขอให้ฤาษีมาณพนาลกะเดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกัน ฤาษีนาลกะก็ตอบตกลง นาคราชทั้งสองกับนาคหมู่ญาติบริวารจำนวนมาก รวมทั้งฤาษีมาณพนาลกะและมหาชน 84,000 คนต่างมุ่งหน้าไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะนั้นเอรกปัตตนาคราชใคร่ครวญว่า “หากเราจำแลงกายไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ก็จะเป็นการไม่สมควร บัดนี้เราควรแสดงอัฐภาพเดิมของตนแล้วไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า” ทันใดนั้นเอรกปัตตนาคราชก็กลับไปยังวิมานของตน คือนร่างเป็นอัฐภาพเดิมทอดยาว 360 โยชน์จากเมืองตักสิลาจนถึงพาราณสี ศีรษะอยู่ ณ ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ส่วนหางยังอยู่ที่วิมานนาคราช ศีรษะนาคราชคล้ายกับเรือที่ทำจาก

ไม้ซุงต้นหนึ่ง⁶³ ลำคอคล้ายวงช้างที่กำลังพ่นน้ำ ตาและหูคล้ายบาตรทองแดงของแคว้นโกศล มีดวงไฟออกจากปากเหมือนฟ้าผ่าออกจากก้อนเมฆ หายใจเข้าออกคล้ายเสียงฟ้าร้องคำราม เมื่อเอรอกปัตตนาคราชได้เห็นพระตถาคตเจ้าก็มีจิตที่ศรัทธาเลื่อมใส ว่าเรจึงยินดี เข้าไปหาพระพุทธเจ้า ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นเอรอกปัตตนาคราชกำลังค่อย ๆ เคลื่อนตัวเข้ามาหา ก็ตรัสทักทายว่า “เอรอกปัตตนาคราช สุขสบายไร้โรคภัยอยู่หรือ” ทันใดนั้นเอรอกปัตตนาคราชก็รำพึงในใจว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้จักชื่อของเราด้วย” ยิ่งปีติเบิกบานเพิ่มพูนความเคารพเลื่อมใสศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วเอรอกปัตตนาคราชก็แปลงกายเป็นมาณพเข้าไปยังเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วถวายอภิวาทแทบพระบาทพระพุทธองค์ จากนั้นได้ทูลถามคาถาปริศนานั้นอีกครั้ง พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบเช่นเดียวกับที่บอกแก่ฤาษีมาณพนาลกะ จากนั้นเอรอกปัตตนาคราชได้กราบทูลถามเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องกรรมโดยกล่าวเป็นคาถา 1 บท พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสตอบเป็นคาถาจำนวน 5 บท ขณะนั้นฤาษีมาณพนาลกะซึ่งฟังอยู่ด้วยก็ได้เป็นผู้ปราศจากกามราคะ ส่วนเอรอกปัตตนาคราชมองดูพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ว่าเรจึงยินดีแล้วกลับร้องให้หลังน้ำตาประดุจสายฝน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามเอรอกปัตตนาคราชว่า “พญานาคราช ทำไมเธอถึงหัวเราะแล้วร้องให้เล่า” นาคราชก็ได้ทูลเล่าถึงบุพพกรรมในอดีตของตนแล้วกราบทูลต่อไปว่า “ข้าพระองค์ล่วงละเมิดสิกขาบท ไม่เชื่อฟังพระดำรัสของพระกัสสป-

⁶³ T3.828b20: “其狀猶如獨樹造船” (“船” ใช้ตามฉบับราชวงศ์ซ่ง/ซ้องใต้【宋】 หยวน/หงวน【元】 และหมิง/เหมิง【明】 ส่วนฉบับไทโชใช้เป็น “般”) สอดคล้องกับ Dhṛ-a (E^c) III 231, ⁷⁻⁸: “ekarukkhikanāvappamāṇo ขนาดประมาณเรือที่ทำจากไม้ซุงต้นหนึ่ง” แต่ในฉบับบาลีเป็นการอธิบายขนาดโดยรวมของนาคราช มิได้ระบุว่าเป็นส่วนใด

พุทธเจ้า จึงได้มีอัตภาพเป็นพญานาคนี้ อาศัยกุศลเหตุที่ยังพอมืออยู่บ้าง บัดนี้จึงได้มาพบพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก ข้าพระองค์ได้เห็นถึงความ ผิดพลาดของตนก็นึกตำหนิตนเองแล้วร้องให้หลังน้ำตาประดุจสายฝน บัดนี้ได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงหัวเราะร่าเริงด้วยคิดว่า ‘น่าอัศจรรย์จริง พระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนตรงแท้ตามนั้นมิแปรผัน เป็นอื่น’ ดุจดั่งที่พระกัศสปพุทธเจ้าพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ไว้ว่า ‘เมื่อ ผ่านล่วงไปเป็นระยะเวลาเท่านี้ จะมีพระตถาคตเจ้าอุบัติขึ้นในโลก’ พระดำรัสที่พระองค์ตรัสก็เป็นจริงตามนั้นไม่มีคลาดเคลื่อน บัดนี้ ข้าพระองค์ขอลุกลามพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะพ้นจากอัตภาพ พญานาคในกาลใด และเมื่อใดข้าพระองค์จะได้อัตภาพกลับมาเป็น มนุษย์’ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “เมื่อผ่านล่วงไปเป็นระยะเวลาเท่านี้ จะมีพระเมตไตรยพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ตอนนั้นเธอจะ ได้อัตภาพเป็นมนุษย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเทศน์โปรด เธอจะได้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์” แล้ว พระพุทธองค์ก็ให้เอรกปัตตนาคราชรับไตรสรณคมน์และศีล 5 จากนั้น ก็ตรัสบอกว่า “พญานาคราช เธอพึงทราบเวลาที่ควรกลับได้แล้ว” เอรก- ปัตตนาคราชจึงบอกมาณพนาลกะว่า “เข้ามาเถิดมาณพ ท่านจะได้รับ ทองคำ เงิน และรัตนชาติตามที่ใญ่ปรารถนา ส่วนนางนาคมาณวิกานั้น ไม่มีความจำเป็น เพราะหากนางนาคมาณวิกานี้พ้นไฟใ้ใคร สามารถ ทำให้มนุษย์ผู้นั้นมอดไหม้เป็นเถ้าถ่าน” นาลกะกล่าวตอบนาคราชว่า “พญานาคราช เราไม่ต้องการทองคำ เงิน และรัตนชาติ ทั้งไม่ต้องการ นางนาคมาณวิกา เพราะว่าเมื่อครู่นี้เราก็ได้สดับคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัส ด้วยเช่นกัน ฟังจบแล้วก็เกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายห่างไกลจากกามคุณ” เอรกปัตตนาคราชจึงถวายอภิวาทแทบพระบาทพระพุทธเจ้า กระทำ

ประทักษิณ 3 รอบต่อพระพุทธรองค์แล้วทูลลากลับไป จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้แสดงธรรมแก่นาลกะและมหาชน 84,000 คน ตรัสแสดงอนุปฺพฬิกถาและอริยสัจ 4 ชนเหล่านี้ต่างก็ได้บรรลุธรรม ถึงความเป็นผู้แก้แค้นแล้ว ชำความสงสัยได้แล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ตั้งมั่นอยู่ในศีล 5 จากนั้นเหล่ามหาชนได้ถวายอภิวาทแทบพระบาทพระพุทธรเจ้า กระทำประทักษิณ 3 รอบแล้วทูลลากลับไป ครั้นแล้วนาลกะก็กราบทูลขอการบรรพชาอุปสมบท พระพุทธรเจ้าได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่เขา ไม่นานนักพระนาลกะก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ นับเป็นพระอรหันต์องค์ที่ 92⁶⁴ แล้วได้เข้าไปทูลถามข้อปฏิบัติของมุนี พระพุทธรองค์ก็ได้ตรัสตอบให้เป็นจำนวนหลายคาถา⁶⁵

4.7 ศึกษาเปรียบเทียบ

จากเนื้อเรื่องเหตุการณ์ตอนนีในแต่ละคัมภีร์ มีข้อมูลประการหนึ่งที่พระวินัยมหิศาสะ พระวินัยธรรมคูปต์ และพุทธจรีตสังครหะแสดงไว้อย่างสอดคล้องกับอรรถกถาธรรมบทคือ จำนวนมหาชน 84,000 คนที่ได้บรรลุธรรม แม้จะเป็นจำนวนตัวเลขที่กล่าวโดยประมาณ แต่ก็ป็นรายละเอียดที่สอดคล้องตรงกันว่าในเหตุการณ์ตอนนี้มีผู้คนเป็นจำนวนมากมารับฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธรเจ้า สำหรับประเด็นอื่นจากคัมภีร์ต่างนิกายที่น่าจะช่วยเสริมความเข้าใจเนื้อเรื่องในอรรถกถาธรรมบทให้ชัดเจนเพิ่มขึ้น ได้แก่

- 1) เรื่องคำพยากรณ์เกี่ยวกับการพ้นจากอภัพพญานาค⁶⁶

⁶⁴ คัมภีร์พุทธประวัติเล่มนี้แสดงเนื้อหาเพิ่มเข้ามาว่า หลังจากที่พระพุทธรเจ้าเทศน์โปรดยสกุลบุตรและสหายแล้ว ก็ได้ประทานการบวชให้กับฤาษีอีกกลุ่มหนึ่งจำนวน 30 ท่านด้วย

⁶⁵ T3.827a15-831b3

⁶⁶ ในบันทึกการเดินทางสืบพระศาสนาในประเทศอินเดีย (佛國記 หรือ

พระวินัยมหิศาสะกะ และพุทธจรีตสังครหะ ได้แสดงเนื้อความที่ พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์แก่เอรกปัตตนาคราชไว้ว่า ในยุคสมัยของ พระเมตไตรยพุทธเจ้า จะพ้นจากอติภาพพญานาคได้บรรพชาอุปสมบท แล้วจะถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ แม้ในพระวินัยมูลสรวาสติวาท (รวมทั้ง พระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติ) ก็แสดงไว้โดยย่อว่า จะพ้นจากอติภาพ พญานาคในยุคพระเมตไตรยพุทธเจ้า ข้อมูลนี้จึงนับว่าได้อธิบายความ เป็นไปในภพหน้าของเอรกปัตตนาคราชให้ชัดเจนมากขึ้น ส่วนข้อมูลจาก อรรถกถาธรรมบทก็นับว่าให้รายละเอียดที่โดดเด่นกว่าคัมภีร์อื่นในแง่ ผลดีที่เอรกปัตตนาคราชได้รับในภพนี้จากการได้มาพบพระพุทธเจ้าคือ จะไม่ต้องเผชิญความทุกข์ยากทรมานในสถานการณทั้ง 5 นั้นอีกต่อไป

2) เรื่องความเป็นไปของมาณพหลังจากพานาคราชมาเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า พระวินัยมหิศาสะกะ⁶⁷ และพุทธจรีตสังครหะ⁶⁸ มีข้อความ ที่สื่อได้ว่า มาณพนาลกะได้บรรลุปะเป็นพระอนาคามีในคราวฟังคาถาที่ พระพุทธเจ้าตรัสแก่นาคราช ดังนั้นจึงไม่ปรารถนาจะรับสมบัติหรือธิดา ที่นาคราชจะมอบให้ จากนั้นก็ได้รับการประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาจาก พระพุทธองค์ แล้วได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ดังที่มีกล่าวไว้ในสองคัมภีร์ ดังกล่าวกับพระวินัยธรรมคูปต์และพระวินัยมูลสรวาสติวาท นอกจากนี้

高僧法顯傳) ของพระภิกษุฟาเหียนหรือฟาเสียน (法顯) ท่านได้บันทึกว่า สถานที่ ที่นาคราชนี้ทูลถามพระพุทธเจ้าให้ทรงพยากรณ์ อยู่ห่างจากจุดที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นระยะเดินไปไม่ไกล อีกทั้งมีการสร้างสถูปไว้ ดังข้อความว่า “佛到五人皆起作禮處。復北行六十步。佛於此東向坐始轉法輪度拘 騏等五人處。其北二十步佛為彌勒授記處。其南五十步翳羅鉢龍問佛我何時得免此龍 身。此處皆起塔見在。” (T51.864a16-864a20)

⁶⁷ T22.107a9-107a10: “龍王! 我不須龍女, 亦不須金銀! 我聞佛最後說偈, 得離欲界欲故。”

⁶⁸ T3.829a9-829a10: “爾時, 世尊說此偈已, 其那羅陀摩那婆仙, 即離欲法。”

มหาวัสตุและพุทธจริตสังครหะยังแสดงเนื้อหาเชื่อมโยงถึงคาถาถามตอบเกี่ยวกับข้อปฏิบัติของมุณี (โมเนยยปฏิบัติ) อันเป็นคาถาที่ปรากฏอยู่ในนาลกสูตรแห่งสุดตนิบาต⁶⁹ ของพระไตรปิฎกเถรวาทด้วย หากอ้างอิงตามมหาวัสตุและพุทธจริตสังครหะ เหตุการณ์ที่พระนาลกะทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับโมเนยยปฏิบัติ ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในลำดับต่อจากเหตุการณ์ที่เอรกปัตตนาคราชเข้าไปหาพระพุทธเจ้าสำหรับคาถาถามตอบโมเนยยปฏิบัติในคัมภีร์ต่างๆ สามารถดูเปรียบเทียบเนื้อความของแต่ละฉบับ (บาลี สันสกฤต จีน) ได้ในบทความของ Seishi Karashima และ Katarzyna Marciniak⁷⁰ เนื้อเรื่องเอรกปัตตนาคราชจากทั้ง 7 คัมภีร์ข้างต้น สามารถสรุปโดยย่อให้เห็นถึงความสอดคล้องและแตกต่างกันในแต่ละประเด็นได้ดังตารางที่ 1

⁶⁹ Sn 136-139

⁷⁰ Seishi Karashima and Katarzyna Marciniak, "The Questions of Nālaka/Nālada in the *Mahāvastu*, *Suttanipāṭa* and the *Fobenxingji jing*," *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhism at Soka University* 21, (2018): 149-164.

ตารางที่ 1 สรุปการเปรียบเทียบเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ในประเด็นต่างๆ

ข้อมูลแต่ละประเด็น	คัมภีร์						
	อรรถกถาธรรมบท	มหาวัสตุ	พระวินัยมหิตาสกะ	พระวินัยธรรมคูปด์	พระวินัยมุลสรวาสติวกา	พทจริต-สังครหะ	พระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติ
ชื่อนาคราช	Erakapatta	Elapatra	伊羅鉢	伊羅鉢羅	伊羅鉢	伊羅鉢	伊羅葉
ชื่อหญ้า	Eraka	Ela	伊羅	伊羅	伊羅	伊羅	伊羅
บุพพกรรมของนาคราช	เด็ดหญ้าริมฝั่งขณะอยู่บนที่เรือแล่นไปโดยเร็ว	-	เด็ดหญ้าโดยไม่เชื้อฟังพระดำรัส	เด็ดหญ้า	เด็ดหญ้าอย่างชุ่มเคือง	เด็ดหญ้าโดยไม่เชื้อฟังพระดำรัส	เด็ดหญ้า(อย่างชุ่มเคือง) โดยไม่เชื้อฟังพระดำรัส, บิณฑบาตยามวิกาล

เหตุที่ ปราชณา จะพพบพระ ศากยมนี พุทธเจ้า	-	-	ทูลขอให้ พยากรณ์ เวลาที่ จะ พ้นจาก การเป็น พญานาค	-	-
ที่อยู่ของ นาคราช	-	ตักสิลา	-	ตักสิลา	-
ที่มาคาถา ปรีศนาธรรม	-	-	-	ท้าวเวส- สุวรรณได้มา จากชั้นดุสิต จากนั้น ยกสุวรรณ ประภาส จดจำมา บอกให้	ยกสุวรรณ ประภาส จดจำจาก ปราสาท ท้าวเวส- สุวรรณ มาบอกให้

ตารางที่ 1 สรุปการเปรียบเทียบเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ในประเด็นต่างๆ (ต่อ)

ข้อมูลแต่ละประเด็น	คัมภีร์						พระสูตรหลัก สัมมาปฏิบัติ
	อรรถกถา ธรรมบท	มหาวิสตุ	พระวินัย มฬาสกะ	พระวินัย ธรรมคูปั	พระวินัย มูลสรวา- สตีวาท	พุทธจริต- สังครหะ	
วิธีปาว ประกาศคาถา ปรีศนาธรรม	รัตนาคัย บนพังพาน นาคราช ณ แม่น้ำคงคา ชั้น 1 คาถา ก่อน	นาคราช ถา 1 คาถา ก่อน ใน งานสไมสร นาคราช	นาคราช ถา 2 คาถา ณ แม่น้ำ คงคา	นาคราช ถา 2 คาถา ณ แม่น้ำ คงคา	แปลง กายเป็น ชายหนุ่ม ตระเวนถา 2 คาถา	นาคราช ถา 2 คาถา ณ แม่น้ำ คงคา	-
ความถี่ในการ มาถาปริศนา	2 ครั้งต่อ เดือน	-	6 ครั้งต่อ เดือน	6 ครั้งต่อ เดือน	-	6 ครั้งต่อ เดือน	-
เมืองที่นาคราช มาถาปริศนา	-	พาราณสี	-	-	พาราณสี	-	-

รางวัลที่ตั้งไว้	รัตนาค, นาคพิภพ	รัตนาค, ทอง 1,000 แท่ง	รัตนาค, พานทองใส่ เงิน, พาน เงินใส่ทอง	รัตนาค, พานทองใส่ เงิน, พาน เงินใส่ทอง	หีบทองใส่ ทองคำ	รัตนาค, พานทองใส่ เงิน, พาน เงินใส่ทอง	-
ที่มาของรัตนาค (นางนาค มาณิกา)	-	-	-	-	-	เป็น รัตนาคของ นาคราช ตั้งชื่อยะ	-
คำเรียกมาณพ	Uttara- māṇava	Nalaka (r̥ṣi)	นารอดะนาค	นารอดะนาค	นารอดะ (大山)	นารอดะ童子 仙人	-
เขตที่มาณพ พำนักร้อยชั่ง ได้รับเชิญให้ไป แก้ปริศนา	-	-	แดวันมคธ	เมือง พาราณสี	เมือง พาราณสี	แดวันมคธ	-
สถานที่ที่ มาณพเข้าเฝ้า พระพุทธรูปเจ้า	โคณฑ สิริสะ พาราณสี	ปาลิสีปตนา- มิตทายวัน พาราณสี	ปาลิสีปตนา- มิตทายวัน พาราณสี	ปาลิสีปตนา- มิตทายวัน พาราณสี	ปาลิสีปตนา- มิตทายวัน พาราณสี	ปาลิสีปตนา- มิตทายวัน พาราณสี	-

ตารางที่ 1 สรุปการเปรียบเทียบเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ในประเด็นต่างๆ (ต่อ)

ข้อมูลแต่ละประเด็น	คัมภีร์					
	อรรถกถา ธรรมบท	มหาวิสดู	พระวินัย มฬาสกะ	พระวินัย ธรรมคูปต์	พระวินัย มูลสรวา- สติวาท	พุทธจริต- สังครหะ
ช่วงเวลาที่มาชนพหุเจ้าพระพุทธรเจ้า	หลังพระ- พุทธเจ้า อุบัติไม่นาน	หลังเทศน์ โปรด ปัญจวัคคีย์ ไม่นาน	หลังเทศน์ โปรด ยสกุลบุตร และสหยา ไม่นาน	หลังเทศน์ โปรด ยสกุลบุตร และสหยา ไม่นาน	หลังเทศน์ โปรด ปัญจวัคคีย์ ไม่นาน	หลังเทศน์ โปรด ยสกุลบุตร และสหยา ไม่นาน
วิธีการที่ นาคราช มาเข้าเฝ้า พระพุทธรเจ้า	-	-	แปลงกาย เป็นพระเจ้า จักรพรรดิ	-	แปลงกาย เป็นพระเจ้า จักรพรรดิ	แปลงกาย เป็นพระเจ้า จักรพรรดิ

เนื้อหาที่ พระพุทธเจ้า แสดงธรรมแก่ มหาชน	ความยาก 4 ประการ	-	อนุพัพพิกกา อริยสัจ 4 เป็นต้น	-	อนุพัพพิกกา อริยสัจ 4	-
จำนวนผู้ บรรลุนิพพาน	84,000	-	84,000	-	84,000	-
ความเป็นไป ของนาคราช หลังจากได้มา พบพระพุทธ เจ้า	ไม่ต้อง ลำบากใน ภาวะ 5 กรณีอีก ต่อไป	-	-	จะพ้นจาก อติภาพ พญานาคใน ยุคพระ เมตไตรย พุทธเจ้า ได้	จะพ้นจาก อติภาพ พญานาค ในยุคพระ เมตไตรย พุทธเจ้า ได้	จะพ้นจาก อติภาพ พญานาคใน ยุคพระเมต- ไตรยพุทธเจ้า
เวลาที่มาณพ บรรลุนิพพาน	ขณะเรียน คาถาแก่ ปรีตนา	-	-	(บรรลุนิพพาน เมื่อฟัง คาถาแก่ ปรีตนาจบ)	-	-

ตารางที่ 1 สรุปการเปรียบเทียบเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์ในประเด็นต่างๆ (ต่อ)

ข้อมูลแต่ละประเด็น	คัมภีร์					
	อรรถกถาธรรมบท	มหาวัสสุ	พระวินัยมหิตาสกะ	พระวินัยธรรมคูปด์	พระวินัยมูลสงฆา-สติวาท	พุทธจริต-สังครหะ
เวลาที่มาณพบรรลุนาคามี	-	-	ฟังคาถาที่พระพุทเจ้าตรัสแก่นาคราช	(บรรลุนิเดชันหนึ่งเมื่อฟังธรรมจบพร้อมกัปปมหาชน)	-	ฟังคาถาที่พระพุทเจ้าตรัสแก่นาคราช
เวลาที่มาณพบรรลุดุอรหันต์	-	หลังบวชเป็นภิกษุ ⁷¹	หลังบวชเป็นภิกษุ	หลังบวชเป็นภิกษุ	หลังบวชเป็นภิกษุ	หลังบวชเป็นภิกษุ
						-

⁷¹ ข้อความที่กล่าวถึงการได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ปรากฏอยู่ในอีกตอนหนึ่งของคัมภีร์ (Mvu II 43,) มิได้รวมอยู่ในตอนที่เราเรียบเรียงเอกสาร

การพูดถามข้อปฏิบัติของมุนี	(มีในสูตร-นิบาต)	หลังจาก มาณพ บวชเป็น ภิกษุแล้ว ได้พูดถาม พระพุทโธองค์	-	-	-	หลังจาก มาณพ บวชเป็น ภิกษุแล้ว ได้พูดถาม พระพุทโธองค์	-
----------------------------	------------------	--	---	---	---	--	---

5. ความเก่าแก่ของเนื้อเรื่องในแง่ลำดับชั้นคัมภีร์

จากคัมภีร์ทั้ง 7 เล่มที่มีปรากฏเนื้อเรื่องเอรภัตตนาคราชนี้ จะเห็นได้ว่ามีเล่มที่ปรากฏชื่อให้ทราบชัดเจนว่าเป็นพระวินัยปิฎกอยู่ 3 เล่ม คือ พระวินัยของนิกายมหายาน ธรรมคูปต์ และมูลสรวาสติวาท ส่วนคัมภีร์มหาวิศุ แม้จะไม่ได้ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า “พระวินัย” แต่ก็จัดเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎกนิกายโลโกตตรวาท⁷² สำหรับอรรถกถาธรรมบท ก็ชัดเจนอยู่แล้วว่าเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาของพระสูตรตันตปิฎก ส่วนพุทธจริตสังครหะนั้นไม่อาจจะระบุได้ชัดเจนว่ามีเนื้อหาส่วนใดมาจากคัมภีร์ระดับชั้นใดบ้าง สำหรับพระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติซึ่งเรียบเรียงโดยนาคารชุน มองได้ว่าเป็นคัมภีร์ยุคมหายาน จึงมีความเก่าแก่น้อยกว่าเล่มอื่น อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องนี้มีความเก่าแก่ค่อนข้างมาก มีปรากฏอยู่ในเนื้อหาพุทธประวัติของพระวินัยปิฎกถึง 4 นิกาย⁷³

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่า พระวินัยของนิกายมหายาน ธรรมคูปต์ และมูลสรวาสติวาท (อันเป็นนิกายที่แยกออกจากเถรวาทภายหลังจากที่เกิดนิกายมหาสังฆิกะแล้ว) ล้วนมีเนื้อเรื่องเอรภัตตนาคราชนบรรจุไว้ในเนื้อหาพุทธประวัติของพระวินัยปิฎก แต่พระวินัยปิฎก

⁷² Mvu I 2, ₁₃₋₁₄: “ārya-Mahāsāṃghikānām Lokottaravādinām madhyadeśikānām paṭhena Vinayapiṭakasya Mahāvastuye ādi”; ดูเพิ่มใน J.K. Nariman, *Literary History of Sanskrit Buddhism [From Winternitz, Sylvain Levi, Huber]* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1992), 305-306. และ Akira Yuyama, *The Mahāvastu-Avadāna In Old Palm-Leaf and Paper Manuscripts Vol. I: Palm-Leaf Manuscripts* (Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco, 2001), xxv-xxix.

⁷³ พระวินัยปิฎกเถรวาท แสดงเนื้อหาพุทธประวัติไว้ในคัมภีร์มหาวรรค

(รวมทั้งอรรถกถาพระวินัย)ของเถรวาทกลับไม่มีปรากฏเนื้อหา
ส่วนนี้ จึงน่าจะสันนิษฐานว่า หลังจากทีนิกายทั้ง 3 นี้แยกออกไปจาก
เถรวาทแล้ว เนื้อหาส่วนนี้อาจจะตกหล่นไปในระหว่างการสืบทอด
คัมภีร์สายพระวินัยของเถรวาท แต่ในสายการสืบทอดคัมภีร์ธรรมบท
ของเถรวาทยังได้เก็บรักษาเนื้อเรื่องนี้ไว้ในอรรถกถา⁷⁴ โดยแสดงไว้
ไม่ยาวมากนัก

หากพิจารณาถึงความเก่าแก่ของอรรถกถาธรรมบท เมื่อ
เปรียบเทียบเนื้อหากับคัมภีร์อธิบายธรรมบทของนิกายอื่นได้แก่
ธรรมบทอวทาน (*Dharmapadāvadāna* มีเฉพาะพากย์จีนคือ
法句譬喻經) และอุทานวรรควิวรรณ์ (*Udānavargavivarāṇa* มีพากย์จีน
คือ 出曜經 และพากย์ทิเบตคือ *Ched du brjod pa'i tshoms kyi rnam
par 'grel pa*) พบว่าแม้จะมีคาถาที่สอดคล้องกันกับบาลีเป็นจำนวนมาก
แต่ส่วนใหญ่กลับมีเนื้อเรื่องประกอบคาถาไม่ตรงกัน เช่น เอรกกัปปต-
นาคราชเป็นเนื้อเรื่องประกอบคาถาธรรมบทบาลีว่า

kiccho manussapaṭilābho kicchamaṃ maccāna jīvitamaṃ,

kicchamaṃ saddhammasavanamaṃ kiccho buddhānaṃ uppādo.⁷⁵

ความได้อัตภาพเป็นมนุษย์เป็นการยาก ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย
เป็นอยู่ยาก

⁷⁴ ในอรรถกถามหาปาจิจารี มีกล่าวถึงจารีตในการเรียนคัมภีร์ชาดกและ
ธรรมบทว่า จะต้องเรียนพร้อมกับตัวเนื้อเรื่องด้วย ดังข้อความใน Sp (E^e) IV
789, ²⁰⁻²³: “Jātakabhāṇakena sātṭhakathaṃ Jātakamaṃ uggahetabbamaṃ, tato
oramaṃ na vaṭṭati. Dhammapadam pi saha vatthunā uggahetumaṃ vaṭṭatī ti
Mahāpaccariyamaṃ vuttaṃ.”

⁷⁵ Dhpa-a (E^e) III 235, ¹¹⁻¹⁴

การฟังพระสัทธรรมเป็นของยาก การปฏิบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นการยาก⁷⁶

ในธรรมบทอวทานก็มีปรากฏคาถาที่สอดคล้องเช่นกัน⁷⁷ แต่เนื้อเรื่องประกอบคาถากลับเป็นเรื่องเกี่ยวกับพราหมณ์ทุกชาติ มิใช่เรื่องเอรอกปัตตนาคราชแต่อย่างใด จึงกล่าวได้ว่า เนื้อเรื่องประกอบคาถาธรรมบทที่เห็นในปัจจุบันได้รับการเรียบเรียงตามรูปแบบของพระอรรถกถาจารย์ในนิทานนั้นๆ อย่างไรก็ตามเนื้อเรื่องนี้ในอรรถกถาของเถรวาท ก็ควรจะได้รับการเรียบเรียงไว้บ้างแล้ว ก่อนจะถูกถ่ายทอดไปยังเกาะลังกาเป็นภาษาสิงหล

เนื้อหาจากคัมภีร์ชั้นพระวินัยปิฎกที่แสดงเรื่องราวของเอรอกปัตตนาคราชไว้ครบทั้ง 4 ช่วงเหตุการณ์อย่างค่อนข้างละเอียด คือ พระวินัยมหิสาสกะ พระวินัยธรรมคูปต์ และพระวินัยมูลสรวาสติวาท เนื้อเรื่อง (โดยเฉพาะส่วนร้อยแก้ว) ที่ปรากฏในพระวินัยเหล่านี้ควรมีปรากฏอย่างชัดสุดตั้งแต่ก่อนช่วงเวลาที่นิทานเหล่านี้จะแยกออกไปจากเถรวาท นอกจากนี้ แม้เนื้อหาเรื่องเอรอกปัตตนาคราชในคัมภีร์เถรวาทจะปรากฏอยู่ในชั้นอรรถกถา แต่ก็นับว่ามีความเก่าแก่ไม่น้อย เทียบเท่าได้กับเนื้อหาพุทธประวัติตอนปฐมโพธิกาลในพระวินัยปิฎก

⁷⁶ ชุ.ธ.อ. 42/280 (ไทย.มมร)

⁷⁷ T4.594c2-594c3: 得生人道難, 生壽亦難得,

世間有佛難, 佛法難得聞。

สรุปและส่งท้าย

บทความนี้ได้ศึกษาเนื้อเรื่องเอรอกปัตตนาคราชที่ปรากฏในคัมภีร์หลากหลายจำนวน 7 คัมภีร์ เนื้อหาคัมภีร์นิกายอื่นมีหลายแง่มุมที่แสดงไว้อย่างละเอียดกว่าในอรรถกถาธรรมบท นับว่าเป็นประโยชน์ต่อความเข้าใจเรื่องราวชัดเจนมากยิ่งขึ้น ได้แก่ เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเป็นเอรอกปัตตนาคราช สาเหตุที่นาคราชปรารถนาจะได้พบพระพุทธเจ้า เมืองที่นาคราชประจำอยู่ ที่มาของคาถาปริศนาและรัตนาค เวลาและสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสคาถาเฉลยปริศนาให้แก่มาณพ ช่วงเวลาในอนาคตที่นาคราชนี้จะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ เป็นต้น

แม้ว่าคัมภีร์นิกายอื่นจะแสดงเรื่องราวของพระนาลกะ⁷⁸ ไว้แตกต่างจากฝ่ายบาลี แต่ข้อมูลนี้ก็นับว่าให้รายละเอียดในอีกแง่มุมหนึ่งเกี่ยวกับความเป็นไปของฤาษีมาณพนาลกะ หลังจากได้ถือเพศนักบวชตามคำแนะนำของฤาษีอสิตะแล้ว จนถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ได้มาพบพระพุทธเจ้า

การศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาคัมภีร์ต่างนิกาย (คัมภีร์คูนนาน) ทำให้พบข้อมูลที่เสริมความเข้าใจของเนื้อหานั้น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็อาจพบเจอเนื้อหาส่วนหนึ่งที่ต้องยอมรับว่ามีความแตกต่างอย่างตรงข้ามกัน เนื้อหาส่วนที่แตกต่างกันในลักษณะเช่นนี้ บางครั้งอาจนำเสนอได้เพียงว่า เนื้อหาใดจัดอยู่ในชั้นคัมภีร์ที่เก่าแก่กว่า หรือมีความแพร่หลายมากกว่ากัน เพื่อเป็นข้อมูลให้ผู้อ่านนำไปพิจารณา

⁷⁸ ในการศึกษาคัมภีร์ต่างนิกายครั้งนี้ ยังได้พบว่าพระวินัยมูลสรवादิวาท และพุทธจรัสสังครหะมีการจัดเรียงเนื้อหาที่ค่อนข้างจะทำให้เข้าใจว่า พระนาลกะคือบุคคลเดียวกับพระมหากัจจายนะ (เอตทัคคะด้านอธิบายความย่อให้พิสดาร) หากมีโอกาสจะได้นำเสนอประเด็นนี้เป็นบทความในภายภาคหน้า

สืบต่อไป

เนื่องจากเนื้อหาทั้งหมดของบทความนี้มีความยาวเกินกว่าจะตีพิมพ์ในคราวเดียวได้ตามระเบียบของวารสารธรรมธรา ผู้เขียนจึงได้แบ่งเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งไปนำเสนอในบทความภาค 2 ถัดไป อันจะได้แสดงการเปรียบเทียบคาถาถามตอบปริศนาจาก 6 คัมภีร์ (พระสูตรหลักสัมมาปฏิบัติไม่มีแสดงคาถาไว้) และนำเนื้อเรื่องจากคัมภีร์ที่ได้ศึกษาในภาคนี้ไปวิเคราะห์ภาพสลักหินอันเก่าแก่ รวมทั้งพิจารณาว่ามีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่อุตตรมาณพในอรรถกถาธรรมบทจะเป็นบุคคลเดียวกันกับพระนาลกะ

อักษรย่อ

- ช.ธ.อ. อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท (แปลไทย)
 มมร คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
 BHSD *Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. II: Dictionary*. 1985. Franklin Edgerton. Kyoto: Rinsen Book Co.
 D Derge edition (คัมภีร์ทิเบต ฉบับโรงพิมพ์เดเก)
 Dhp-a *Dhammapada-aṭṭhakathā (Commentary on the Dhammapada อรรถกถาธรรมบท)*
 Divy *The Divyāvadāna: A Collection of Early Buddhist Legends*. 1886. Edited by E.B. Cowell and R.A. Neil. London: Cambridge University Press Warehouse.

- DN *Dīghanikāya* (ทีฆนิกาย)
- E^e European edition (คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลี
ปกรณ์หรือ PTS)
- GBT *Gandhāran Buddhist Texts*, vol. IV, *Four Gāndhārī
Saṃyuktāgama Sūtras: Senior Kharoṣṭhī Fragment 5*.
2007. Andrew Glass; with a contribution by Mark Allon.
Seattle: University of Washington Press.
- KBD *Bukkyō Kan-Bon Daijiten* 佛教漢梵大辞典 (A Buddhist
Chinese-Sanskrit Dictionary). 1997. Hirakawa Akira
平川彰. Tokyo: Reiyukai.
- Lal *Lalitavistara*. 1902. Edited by S. Lefmann. Halle: Verlag
der Buchhandlung des Waisenhauses.
- MN *Majjhimanikāya* (มัชฌิมนิกาย)
- Mvu *Le Mahāvastu*. 3 vols. 1882-1897. Edited by Émile Senart.
Paris: Imprimerie nationale.
- MW *A Sanskrit-English Dictionary*. 1960. Sir Monier Monier-
Williams. Oxford: The Clarendon Press.
- PED *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1921-1952.
T.W. Rhys Davids and William Stede. London: The Pali
Text Society.
- Ps *Papañcasūdanī* = *Majjhimanikāya-aṭṭhakathā*
(Commentary on the *Majjhimanikāya* อรรถกถามัชฌิม-
นิกาย ชื่อปปัญจสุตฺตนิ)
- PTS Pali Text Society (สมาคมบาลีปกรณ์)

- Sbv *The Gilgit Manuscript of the Saṅghabhedavastu: Being the 17th and Last section of the Vinaya of the Mūla-sarvāstivādin*. 2 vols. 1977-1978. Edited by Raniero Gnoli with the assistance of T. Venkatacharya. Roma: Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente.
- Sn *Suttanipāta* (สูตรนินิบาท)
- Sp *Samantapāsādikā = Vinaya-aṭṭhakathā* (Commentary on the Vinayaṭṭhaka อรรถกถาพระวินัยปิฎก ชื่อสมันตปาสาทิกา)
- Sv *Sumaṅgalavilāsinī = Dīghanikāya-aṭṭhakathā* (Commentary on the Dīghanikāya อรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสมังควลลิลาสินี)
- T Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีน ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว)
- Vin *Vinayaṭṭhaka* (พระวินัยปิฎก)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 91. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

2. ข้อมูลจากเว็บไซต์

maps India. “แผนที่ของอินเดียโบราณ.” สืบค้นเมื่อ 31 พฤษภาคม 2563. <https://th.maps-india-in.com/img/0/แผนที่ของอินเดียโบราณ.jpg>

• ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

Pali Text Society. *Papañcasūdanī: Majjhimanikāyaṭṭhakathā Part II*. Edited by J.H. Woods and D. Kosambi. London: The Pali Text Society, 1979.

_____. *Samantapāsādikā: Buddhaghosa's Commentary on the Vinaya-piṭaka Vol. IV*. Edited by J. Takakusu and Makoto Nagai. London: The Pali Text Society, 1967.

_____. *Sumaṅgalavilāsinī: Buddhaghosa's Commentary on the Dīghanikāya Part I*. Edited by T.W. Rhys Davids and J. Estlin Carpenter. London: The Pali Text Society, 1968.

- Pali Text Society. *Suttanipāṭa*. Edited by Dines Andersen and Helmer Smith. London: The Pali Text Society, 1984.
- _____. *The Commentary on the Dhammapada Vol. III*. Edited by H.C. Norman. London: The Pali Text Society, 1970.
- _____. *The Dīghanikāya Vol. I*. Edited by T.W. Rhys Davids and J. Estlin Carpenter. London: The Pali Text Society, 1975.
- _____. *The Majjhimanikāya Vol. I*. Edited by V. Trenckner. London: The Pali Text Society, 1979.
- _____. *The Vinayapiṭakam Vol. I: The Mahāvagga*. Edited by Hermann Oldenberg. Oxford: The Pali Text Society, 1997.
- _____. *The Vinayapiṭakam Vol. IV: The Suttavibhaṅga, Second Part*. Edited by Hermann Oldenberg. Oxford: The Pali Text Society, 1993.

2. คัมภีร์ภาษาทิเบต

- Derge Edition. *sDe dge bKa' 'gyur Vol. 10*. Tibet: Sakya Monastery, 1733.

3. คัมภีร์ภาษาจีน

- Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taishō Tripitaka Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大藏經 (Taishō Revised Tripiṭaka) Vol. 3, 4, 22, 23, 24, 32, 51. Tokyo: Taishō Issaikyō Kankōkai, 1962.

4. หนังสือภาษาอังกฤษ

NARIMAN, J.K.. *Literary History of Sanskrit Buddhism [From Winternitz, Sylvain Levi, Huber]*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1992.

YUYAMA, Akira. *The Mahāvastu-Avadāna In Old Palm-Leaf and Paper Manuscripts Vol. I: Palm-Leaf Manuscripts*. Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco, 2001.

5. บทความภาษาอังกฤษ

Karashima, Seishi and Katarzyna Marciniak. "The Questions of Nālaka/Nālada in the *Mahāvastu*, *Suttanipāta* and the *Fobenxingji jing*." *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology at Soka University*, 21, (2018): 147-166.